

2ª convocatòria del Premi
de Recerca en Drets Humans

L'alimentació com a dret humà: les seves implicacions

Montserrat Tafalla Plana

Generalitat de Catalunya
Departament d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació
**Oficina de Promoció de la Pau
i dels Drets Humans**

**2ª convocatòria del Premi
de Recerca en Drets Humans**

**L'alimentació
com a dret humà:
les seves implicacions**

Montserrat Tafalla Plana

Tafalla Plana, Montserrat

L'Alimentació com a dret humà : les seves implicacions. – (Col·lecció Premi de Recerca en Drets Humans ; 2)

Bibliografia. – Text en català, resum en castellà i anglès. – 2n Premi de Recerca en Drets Humans

ISBN 9788439379867

I. Catalunya. Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans II. Títol III. Col·lecció: Col·lecció Premi de Recerca en Drets Humans ; 2

1. Dret a l'alimentació

341.231.14:641

Barcelona, abril de 2009

© Autoria: Montserrat Tafalla Plana

© Edició: Generalitat de Catalunya

Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació

Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans

Av. Diagonal, 409, 2a

08008 Barcelona

Tel.: 93 552 60 00

Fax: 93 552 60 20

oficinapaudh@gencat.cat

<http://www.gencat.cat/dirip>

Tiratge: 750 exemplars

♻️ Imprès en paper ecològic i 100% reciclat.

Dipòsit legal: B-19152-2009

ISBN: 978-84-393-7986-7

Aquesta obra està subjecta a llicència *Creative Commons* de

Reconeixement – No comercial – Sense obra derivada 2.5. Espanya.

Consulteu la llicència a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/es/deed.ca>

Es pot copiar, distribuir, comunicar públicament, traduir i modificar aquesta obra sempre que no se'n faci un ús comercial i es reconegui l'autoria amb la citació següent:

TAFALLA PLANA, MONTSERRAT. *L'alimentació com a dret humà: les seves implicacions*. Barcelona: Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans, Generalitat de Catalunya, 2009. (Premi de Recerca en Drets Humans, 2.)

Les opinions expressades en aquesta publicació no representen necessàriament les de l'Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans.

Aquest treball, segon títol de la col·lecció, ha estat guardonat amb el 2n Premi de Recerca en Drets Humans, convocat mitjançant l'Ordre IRP/86/2008, de 26 de febrer, DOGC 5084, 5.03.2008, i atorgat mitjançant la Resolució IRP/3937/2008, de 9 de desembre, de concessió del 2n Premi de Recerca en Drets Humans (DOGC 5290, 5.01.2009).

ÍNDEX

PRÒLEG	5
Xavier Badia	
L'ALIMENTACIÓ COM A DRET HUMÀ: LES SEVES IMPLICACIONS	9
Montserrat Tafalla Plana	
A. INTRODUCCIÓ	11
B. L'ORDRE ALIMENTARI	13
1. Aliments i mercat	14
1.1. Algunes qüestions microeconòmiques	15
1.2. Algunes qüestions macroeconòmiques	18
2. Alimentació i medi ambient	26
2.1. Augment de població	26
2.2. Canvi climàtic	27
2.3. Biocombustibles	29
2.4. Biodiversitat	31
C. CONCEPTE DE L'ALIMENTACIÓ COM A DRET HUMÀ	35
1. Reconeixement	37
2. Obligacions polítiques dels estats. Estat, mercat i aliments	39
3. Fracassos de l'obligació política: la Conferència d'Alt Nivell sobre Seguretat Alimentària de la FAO a Roma del 3 al 5 de juny de 2008; la reunió del G8 al Japó del 7 al 9 de juliol de 2008, i la Ronda de Doha de l'OMC a Ginebra del 21 al 29 de juliol de 2008	47

4. Obligacions jurídiques. Cap a l'exigibilitat del dret humà a l'alimentació	53
4.1. Justiciabilitat del dret a l'alimentació	53
4.2. Protocol davant el Comitè	
Un organisme quasijurisdiccional	56
4.3. Jurisprudència que dóna protecció al dret a l'alimentació	57
a) Casos resolts per la via indirecta	58
b) Casos resolts per la via directa	62
D. CONSEQÜÈNCIES I SOLUCIONS URGENTS DE LA VIOLACIÓ DEL DRET HUMÀ A L'ALIMENTACIÓ	67
1. L'assistència alimentària internacional	68
2. Refugiats de la fam	71
E. CONCLUSIONS	73
Bibliografia de referència	79
Resumen (en castellano)	87
Abstract (in english)	93

PRÒLEG

Teniu a les mans l'obra que ha obtingut la segona edició del Premi de Recerca en Drets Humans. Aquest premi, com sabeu, és convocat per l'Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans i va adreçat a treballs de recerca inèdits i originals que tractin sobre qualsevol aspecte relatiu als drets humans i a la seva protecció.

En aquesta segona edició també s'han presentat, com en la primera, una vintena de treballs. Tenim, per tant, una llista d'una quarantena de treballs de recerca d'autors i autores de diverses parts del món que versen sobre un ampli ventall de temàtiques. Totes aquestes temàtiques formen part dels neguits i de les preocupacions d'una societat i d'un món com el nostre: complex i amb una gran sensibilitat sobre els mecanismes de protecció d'aquests drets i sobre la consciència que la societat té sobre cada un.

L'obra guanyadora, *L'alimentació com a dret humà: les seves implicacions*, de Montserrat Tafalla i Plana, exposa les implicacions jurídiques i econòmiques a què han de fer front els estats davant aquest problema. El treball posa l'èmfasi en la dimensió jurídica i justifica que és necessari un nou ordre polític i econòmic global per afrontar aquest nou repte. També vull destacar que l'autora situa el dret a l'alimentació com un dret humà emergent. D'aquesta manera, el premi en l'edició d'enguany fixa la seva mirada en l'esforç que fa el conjunt de la societat en la formulació de nous drets, d'acord amb les noves sensibilitats quan van incorporant-se a l'agenda dels drets que s'han de protegir.

Aquest és un dels aspectes que ha volgut posar en valor el jurat que ha decidit l'atorgament del premi, així com el fet de considerar que era un molt bon treball de recerca, ben exposat, i que versava sobre un problema punyent del món d'avui. Amb aquestes breus paraules vull agrair la tasca duta a terme pel jurat, que va haver de decidir entre un grup de treballs de recerca que mereixien tots el reconeixement del premi.

Amb la publicació d'aquesta obra donem continuïtat a la col·lecció "Premi de Recerca en Drets Humans", i contribuïm al foment de la recerca que en aquest camp es fa a Catalunya des de les diferents universitats catalanes i també des d'entitats i institucions independents. A totes aquestes vull agrair la feina que han fet, ja que representa una aportació molt important, de vegades no suficientment valorada, que contribueix a marcar les grans línies d'una societat que cada vegada és més sensible a la protecció dels drets humans i més crítica en relació amb les violacions que s'hi produeixen.

Xavier Badia i Cardús

Director de l'Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans

El jurat del 2n Premi de Recerca en Drets Humans ha estat compost per:

Xavier Badia i Cardús, director de l'Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans

Victòria Camps i Cervera, catedràtica d'Ètica de la Universitat Autònoma de Barcelona

Marc Carrillo, catedràtic de Dret Constitucional de la Universitat Pompeu Fabra

M. Rosario Huesa, catedràtica de Dret Internacional Públic de la Universitat de les Illes Balears

Jaume Saura i Estapà, professor titular de Dret Internacional Públic de la Universitat de Barcelona

**L'ALIMENTACIÓ
COM A DRET HUMÀ:
LES SEVES IMPLICACIONS**

INTRODUCCIÓ

A. Introducció

L'alimentació és un dret humà reconegut internacionalment i l'objecte d'aquest estudi és exposar les implicacions que aquest reconeixement ha de suposar en les accions polítiques, jurídiques i econòmiques dels estats. Aquest reconeixement també s'ha de considerar en les accions dutes a terme per altres agents en les relacions internacionals d'aquest món econòmicament globalitzat. Al meu entendre, la fam actualment és, juntament amb altres aspectes o dimensions, un problema jurídic: un problema de justícia. L'organització d'un nou ordre polític i normatiu *global* que permeti i exigeixi l'aplicació efectiva del dret a l'alimentació és l'únic instrument que la comunitat internacional té per eradicar la fam.

Després d'unes reflexions personals sobre els factors que conflueixen en l'ordre alimentari, passo a delimitar els fonaments que ens permeten assenyalar que el dret a l'alimentació pot ser, i ha de ser, ja un dret humà exigible judicialment. A través de l'exigència judicial es pot arribar a forçar l'Estat, garant i responsable de realitzar aquest dret, a organitzar-se en la comunitat internacional i mitjançant el dret internacional recuperar la sobirania alimentària cedida en gran part a entitats supraestats de caràcter neoliberal, i al mercat i als seus agents.

L'ORDRE ALIMENTARI

B. L'ordre alimentari

L'ordre alimentari és la forma com s'estructura la societat per fer arribar els aliments als individus. Els elements que vull comentar, que afecten en l'ordre actual la dificultat que té bona part de la població per accedir als aliments, són, per una banda, la vinculació dels aliments i el sistema de mercat, i, per l'altra, els problemes mediambientals que afecten la producció dels aliments.

1. Aliments i mercat

L'economia és una ciència social que analitza les relacions de producció, repartiment i consum dels béns entre els individus. Com a ciència social permet diferents punts de vista i diferents teories que l'Estat aplica mitjançant el sistema jurídic. Això suposa que teories sorgides d'una ciència no exacta, per tant, no exemptes d'ideologia, interfereixin directament en els drets dels individus, receptors en última instància d'aquestes polítiques econòmiques, ja que és el sistema jurídic el que determina, mitjançant el dret, les relacions de titularitat, o sigui, les maneres com les diferents llars o grups tenen accés als aliments.¹

Quan s'aplica a escala mundial la teoria econòmica del lliure mercat,² la de la lliure oferta i demanda amb una mínima intervenció pública, les matèries primeres alimentàries passen a ser també lliure objecte d'intercanvi. Això ha donat com a resultat que els aliments s'han transformat d'allò que alimenta les persones i els assegura la vida a una *mercaderia* que a més serveix per a l'especulació i els negocis.

* La traducció dels textos bibliogràfics, periodístics i jurídics del castellà són traduccions meves no autoritzades.

1 EIDE, Absjorn. *El derecho a una alimentación adecuada como derecho humano*. Nova York: Naciones Unidas, 1989, p. 9.

2 La teoria econòmica neoliberal del lliure mercat és bastant més complexa que aquesta simplificació, feta per raons d'espai i de contingut.

1.1. Algunes qüestions microeconòmiques

Pel que fa a les relacions microeconòmiques, les que impliquen l'accés final de la persona als productes alimentaris, es donen importants diferències entre els països desenvolupats i els subdesenvolupats, malgrat que en tots qui té diners menja i qui no en té, no menja.³ En els països desenvolupats, els aliments entren a les cases, la gran majoria, com a productes presentats a través de la publicitat. En l'occident de la *realitat urbana* l'alimentació s'associa a publicitat, supermercat, restaurants, indústria, màrqueting, ofertes i més recentment a etiquetatge i salut. Som ja consumidors que no requerim alimentació de subsistència. Podem triar, però això no està exempt de problemes. Es donen problemes de preus, ja que hi ha més capacitat de joc de les indústries i de les grans distribuïdores per marcar i negociar els preus que els aportin més beneficis. Aquests preus estan al seu torn cada vegada més estretament relacionats amb les polítiques macroeconòmiques –de les quals parlarem més endavant–, ja que les multinacionals de distribució són les que marquen els preus locals en el món econòmicament globalitzat. En aquest sentit, Loretta Napoleoni assenyala que els que decideixen què cal produir no són els governs, sinó les multinacionals d'importacions i exportacions de transformació i distribució de menjar com Tesco i Carrefour, i manifesta que la crisi alimentària ha deixat a plena llum la veritable naturalesa del supermercat mundial: anar a comprar a Europa costa avui el doble que fa un any.⁴

Un altre problema és la seguretat alimentària. És la relació dels factors: aliment, qualitat, dieta, consum i salut; casos com la colza a Espanya, o els més actuals de grip aviària o les vaques boges, que tenen una

3 ZIEGLER, Jean. *La fam al món explicada al meu fill*. Barcelona: Ed. Empúries, 1999, p. 16.

4 NAPOLEONI, Loretta. "Comida hay, pero a precio de petróleo". *El País*, 22 de maig de 2008.

incidència internacional. Relacionat també amb la salut tenim el polèmic tema dels organismes modificats genèticament, per als quals la Unió Europea ha establert una moratòria. Si posem l'interès econòmic per davant de la salut dels consumidors, en el *món ric* es pot parlar d'una indústria de producció, distribució i publicitat *versus* salut.⁵ Dades de l'Organització per a l'Alimentació i l'Agricultura (FAO) resumeixen gràficament la situació: a la banda equivocada hi ha 820 milions de ciutadans que passen fam. A la banda afortunada, la mala alimentació causa estralls: 1.000 milions d'éssers humans tenen sobrepès, dels quals 300 milions són ja obesos. A Espanya s'estima que el sobrepès i l'obesitat poden arribar fins al 16,1% en la població dels 6 als 12 anys.

Als Estats Units, per demostrar la pressió i la influència de les multinacionals de menjar ràpid hipercalòric i de la seva publicitat és emblemàtic el documental de denúncia *Super size me* (2004), de Morgan Spurlock. És la realitat de la doble càrrega de la malnutrició. D'una banda, l'obesitat que es viu en els països desenvolupats, sobretot en les capes socials amb menys recursos econòmics i culturals, i per això més vulnerables a la publicitat i més exposades als aliments de poca qualitat. I, d'altra banda, l'escassetat de nutrients i aliments dels famolencs en els països subdesenvolupats.

Amb referència a les polítiques públiques d'aquestes relacions microeconòmiques, es reconeix la naturalesa dels problemes alimentaris com a públics⁶ i per això el sistema permet i exigeix la intervenció dels poders públics. L'Estat garant responsable posa límit a l'acció de la indústria i el mercat, per exemple, quant a la producció i a la publicitat per garantir el dret *social* a la salut i evitar així els costos en sanitat. Els poders públics contraresten així les pressions industrials.⁷

5 DE LEÓN, Alicia. "Polítiques alimentàries i seguretat del consumidor". A: DIAZ MENDEZ, Cecilia; GÓMEZ BENITO, Cristóbal (coord.). *Alimentació, consum i salut*. Barcelona: Fundació "la Caixa", Col·lecció Estudis Socials, núm. 24, 2008, p. 82.

6 LUQUE, Enrique. "L'obesitat, més enllà del consumidor". A: DIAZ MENDEZ, Cecilia; GÓMEZ BENITO, Cristóbal (coord.), *Op. cit.*, p. 128.

7 Un exemple d'aquesta política la trobem quan s'inverteix en prevenció realitzant campanyes de promoció de menjar saludable o s'estableixen mecanismes de la sanitat pública per lluitar contra l'obesitat. Per exemple, a Catalunya, el programa "Nens en moviment", que es duu a terme en el Servei de Pediatria de l'hospital maternoinfantil de la Vall d'Hebron de Barcelona des de l'any 2002, està destinat a modificar els hàbits alimentaris que contribueixen a desenvolupar l'obesitat en infants d'entre 7 i 12 anys.

En l'àmbit de la Unió Europea, la reducció del contingut de sal, greixos i sucres dels productes i el control de la publicitat de productes alimentaris són els principals canvis que s'han reclamat als empresaris del sector. Fins i tot als Estats Units es controla l'acció del sector privat en nom de la salut. Califòrnia es va convertir el 30 de juliol de 2008 en el primer estat dels Estats Units a prohibir als restaurants l'ús de greixos transformats o artificials en l'elaboració d'aliments. El governador, Arnold Schwarzenegger, va assenyalar que aquesta nova llei representava un pas important cap a un futur més saludable.

Ja l'any 2004 Dinamarca havia prohibit els greixos transformats en els seus productes d'alimentació i, més tard, el Canadà, entre altres països, han seguit els seus passos. D'altra banda, en els estats del benestar s'estableixen reglamentacions que permeten acudir als tribunals per garantir la innocuïtat dels aliments.

1.2. Algunes qüestions macroeconòmiques

Però una altra qüestió és amb referència a les relacions macroeconòmiques de producció i distribució d'aliments que es donen entre els estats i les empreses transnacionals. Sembla que el sentit de bé públic de l'alimentació es difumina, encara que curiosament aquesta realitat macroeconòmica repercuteix directament en els problemes exposats anteriorment. És la incoherència i l'esquizofrènia de l'actual ordenació alimentària global.

En les relacions macroeconòmiques governa la teoria neoliberal sense matisos: mercat amb poques intrusions públiques, on sembla que no tenen alternativa les teories econòmiques que precisen que és necessària l'acció política. Aquí s'entén la política com l'exercici del poder públic per ordenar la redistribució dels beneficis generats pel mercat i assegurar el benestar a un col·lectiu més gran de persones. Però en aquest mercat "lliure" es produeixen grans distorsions a causa de les diferències abismals entre els agents econòmics, és a dir, entre els estats desenvolupats i els no desenvolupats, i entre les petites empreses i les grans multinacionals. En el món d'avui competeixen empreses que usen tecnologies modernes i petits camperols que manquen del control de l'aigua i d'infraestructura rural bàsica. No hi ha més desigualtat que tractar de forma igualitària subjectes amb capacitats desiguals. Aquestes distorsions l'Estat *no* ha de corregir-les segons el neoliberalisme imperant i exigit per un concepte mal entès de *llibertat de mercat*.

Els països menys avançats en nombroses ocasions han plantejat aquestes diferències assenyalant: "Estem convençuts que el comerç pot servir de motor del

creixement i contribuir a la reducció de la pobresa en els nostres països. No obstant això, malgrat dècades de liberalització del comerç els països menys avançats, que representen gairebé el 12% de la població mundial, van contribuir només al 0,69% de la producció mundial el 2005. Actualment la seva participació en les exportacions mundials és de prop del 0,5% i en les importacions mundials, del 0,7%.”⁸

Això és simplement per les diferents capacitats dels diversos estats per actuar davant els mercats i davant els organismes internacionals, entre els quals hi ha l'Organització Mundial del Comerç (OMC). És fàcil *liberalitzar* per als estats amb sistemes d'organització forts, com els estats de la UE i els Estats Units d'Amèrica, les grans potències als mercats, que disposen de tot tipus de recursos, entre aquests els jurídics, per jugar amb les eines de l'OMC. Per exemple, amb l'ús que fan de l'aplicació de les *permeses* restriccions al lliure comerç,⁹ com més d'una vegada els menys preparats han denunciat: “Instem als països desenvolupats que encara no ho han fet que proporcionin l'accés immediat, previsible, lliure de drets i de contingents i durador a tots els productes procedents de tots els països menys avançats per al 2008, tal com es va convenir en la sisena Conferència Ministerial de l'OMC.”¹⁰

Cal afegir a això que els estats més desenvolupats i organitzats disposen d'una gran capacitat per reaccionar davant el sistema de sancions i jugar amb les negociacions. Aquesta, podem dir, *hipocresia jurídica*, està suposant que les fortes subvencions a la producció i a l'exportació que els països de l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE) concedeixen als seus agricultors –més de 349.000 milions de dòlars dels EUA el 2006– signifiquen que és possible trobar en els

8 *Declaración de la reunión ministerial de los países menos adelantados a la XII UNCTAD. Conferencia de las Naciones Unidas sobre Comercio y Desarrollo (UNCTAD). Doc. TD/434, 19 d'abril de 2008, p. 3.*

9 Acord general sobre aranzels duaners i comerç (GATT de 1994):

Article XX. Excepcions generals
A reserva que no s'apliquin les mesures enumerades a continuació en forma que constitueixi un mitjà de discriminació arbitrari o injustificable entre els països que prealguin les mateixes condicions, o una restricció encoberta al comerç internacional, cap disposició d'aquest Acord serà interpretada en el sentit d'impedir que tota part contractant adopti o apliqui les mesures:

- a) necessàries per protegir la moral pública;
- b) necessàries per protegir la salut i la vida de les persones i dels animals o per preservar els vegetals;
- c) relatives a la importació o a l'exportació d'or o plata;
- d) necessàries per assolir l'observança de les lleis i dels reglaments que no siguin incompatibles amb les disposicions d'aquest Acord, com ara les lleis i reglaments relatius a l'aplicació de les mesures duaneres, al manteniment en vigor dels monopolis administrats de conformitat amb el paràgraf 4 de l'article II i amb l'article XVII, a la protecció de patents, marques de fàbrica i drets d'autor i de reproducció, i a la prevenció de pràctiques que puguin induir a error;
- i) relatives als articles fabricats en les presons;
- f) imposades per protegir els tresors nacionals de valor artístic, històric o arqueològic;
- g) relatives a la conservació dels recursos naturals esgotables, a condició que aquestes mesures s'apliquin conjuntament amb restriccions a la producció o al consum nacionals;
- h) adoptades en compliment d'obligacions concretes en virtut d'un acord intergovernamental sobre un producte bàsic que s'ajusti als criteris sotmesos a les PARTS CONTRACTANTS i no desaprovats per elles o d'un acord sotmes a les PARTS CONTRACTANTS i no desaprovat per aquestes (...).

10 *Op. cit.* UNCTAD, p. 4.

mercats de Dakar (Senegal) fruites i hortalisses europees a preus més baixos que els de la producció local.¹¹

Per als economistes neoliberals, el mercat és el factor determinant del desenvolupament, ja que consideren que el mercat produeix riquesa i la pobresa tendirà a reduir-se de forma natural com a conseqüència del creixement, gràcies al denominat *efecte degoteig*. Es planteja que en aquest context, la desigualtat, és a dir, la pobresa d'alguns, pot ser fins i tot un estimulant per a l'economia en unes primeres etapes, i tendirà a reduir-se naturalment a mesura que aquella creixi. Però, com assenyala la FAO, aquest efecte degoteig únicament es produeix en casos en què la injuriada intervenció estatal afavoreix la redistribució amb les seves polítiques.

En països amb ingrés baix i alts nivells de desigualtat, l'esforç relatiu que exigeix la reducció de la pobresa és més gran. Paradoxalment, això significa que les tesis neoliberals només són vàlides en aquells països en els quals existeixen polítiques actives per redistribuir la riquesa, com el Vietnam, on la relació entre l'ingrés mitjà del país i l'ingrés dels més pobres és d'1 a 1. A Bolívia, aquesta és d'1 a 0,5, la qual cosa significa que a Bolívia l'economia ha de créixer el doble que al Vietnam per millorar al mateix nivell la renda dels més pobres.

D'altra banda, tenim la incoherència de les polítiques d'acció i proposta dels organismes internacionals. El Banc Mundial, que forma part del sistema de les Nacions Unides, ofereix, a la seva pàgina web, el projecte Doing Business, que proporciona un mesurament *objectiu* –segons diu– de les regulacions per fer negocis i de la seva aplicació en 178 països. En aquesta llista de valoració dels països segons on és més *fàcil* fer negocis, el factor de protecció dels drets humans

11 ZIEGLER, Jean. *Informe del relator especial sobre el derecho a la alimentación*. Organització de les Nacions Unides. Doc. A/HRC/7/5, 10 de gener de 2008, p. 13.

econòmics i socials i la pressió fiscal comptabilitzen a la contra. La protecció d'un altre dret humà com la propietat privada individual compta, és clar, a favor.

En resum, s'ha de premiar amb inversió privada l'Estat que en menor mesura redistribueix la riquesa. En aquest sentit, per exemple, el Doing Business 2008 del Banc Mundial assenyala que aquest any Egipte se situa al capdavant en la llista de *reformadors* que han aconseguit que fer negocis sigui més senzill. A més, per segon any consecutiu, Singapur lidera la classificació agregada en facilitat de fer negocis. Manifesta que els reformadors van simplificar l'obertura d'una empresa, van reforçar els drets de propietat, van millorar la protecció dels inversors, van facilitar l'accés als crèdits, van reduir la càrrega fiscal i van agilitar el comerç exterior, alhora que en van reduir els costos.¹² De tota manera, la *no-intervenció* del poder públic, és a dir, de l'Estat organitzat, es proclama únicament per evitar el control del capital, ja que únicament un estat *intervencionista* amb importants inversions públiques en infraestructures i amb un sistema de garanties dels drets civils com la propietat i la llibertat de comerç pot donar beneficis al mercat.

Davant d'això, d'altra banda, una altra organització internacional del sistema de les Nacions Unides, el Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD), publica anualment l'Informe del desenvolupament humà, en què a partir d'un índex comparatiu que té en compte els paràmetres d'educació, l'esperança de vida i l'impacte de les polítiques econòmiques sobre la qualitat de vida, assenyala si un país és desenvolupat, en desenvolupament o subdesenvolupat.¹³

¹² Vegeu <http://web.worldbank.org/>, on es troba un enllaç directe al projecte Doing Business. Es poden consultar les dades i valoracions en espanyol a <http://espanol.doingbusiness.org/>.

¹³ Aquest índex va ser ideat el 1990 per l'economista pakistanès Mahbub ul Haq i l'economista indi Amartya Sen.

En l'Informe del desenvolupament humà 2007-2008, Egipte apareix en la posició 112; el 2007 el seu lloc era el 111. Ha baixat un punt. A més aquest 2008 la premsa informava que a Egipte els carrers eren l'escenari de la revolta del pa. L'encariment dels preus de la farina va provocar que encaminar-se cada matí a la cua del pa fos un hàbit perillós. Una desena de persones van morir a les cues de les fleques en els primers mesos de 2008. El país actualment importa la meitat de la farina que consumeix i el seu preu s'ha triplicat des de l'estiu. El Govern subvenciona aquest producte per produir la tradicional coca de pa rodona, tan típica del país àrab.¹⁴ Amb la pujada del preu de l'oli, l'arròs, la pasta i el sucre, el pa acapara el menú. A cinc piastres la coca –no arriba a un cèntim d'euro, el pa és la principal font de calories del 40% de la població, que viu sota el llindar de pobresa, amb unes 10 lliures egípcies, poc més d'un euro al dia.¹⁵

Però seguint amb la comparativa Doing Business 2008 – Índex de desenvolupament humà (IDH) 2007-2008, resulta que els països on la qualitat de vida és més alta és on també és millor fer-hi negocis. Per exemple, en l'IDH de 2008, Islàndia és el número u i resulta que Islàndia està també entre els 12 millors països per fer-hi negocis.

El PNUD també publica el coeficient GINI,¹⁶ que *puntuatua*, en aquest cas a l'alta, la redistribució social aconseguida mitjançant les polítiques socials dels estats. Així, l'any 2008 les dades dels tres índexs són les següents (puntuació de l'1 al 178):

14 Tan indispensable és aquest aliment en la taula egípcia que la paraula per designar-lo en àrab és *aish*, que també vol dir 'vida'.

15 Vegeu http://www.elmundo.es/especiales/2008/04/internacional/crisis_alimentos/situacion.html.

16 Informe del desenvolupament humà 2007-2008 PNUD. Nova York: Organització de les Nacions Unides, 2008, p. 283.

Rànquing Doing Bussiness

(1 = millor per fer-hi negocis)

	Índex desenvolupa- ment humà (1 = màxim desenvolupament)	Coefficient GINI (1 = màxima redistribució)
1. Singapur	25	78
2. Nova Zelanda	19	50
3. Estats Units d'Amèrica	12	71
4. Hong Kong	21	82
5. Dinamarca	14	1
6. Regne Unit	16	47
7. Irlanda	5	35
8. Canadà	4	24
9. Noruega	2	5
10. Austràlia	3	44
11. Islàndia	1	No hi consta
12. Japó	8	2
(...) 46. Espanya	11	43
(...) 114. Egipte	112	39

Potser les comparatives d'aquestes dades demostrin que les polítiques socials enforteixen els estats, és a dir, la seva població, també per poder fer “negocis”, ja que com s’ha demostrat àmpliament en estudis empírics la naturalesa dels resultats del mercat està molt influïda per les polítiques públiques en educació i alfabetització, epidemiologia, reforma agrària, facilitats per a microcrèdits, protecció legal apropiada, etc., i en cadascun d'aquests camps hi ha molt per fer a través de l’acció pública, que pot alterar de manera radical el resultat de les relacions econòmiques locals i globals.¹⁷

Per tant, crec que és necessari comprendre i utilitzar aquesta classe d’interdependències per superar les desigualtats i les asimetries que caracteritzen l’economia mundial. Per si sola, la mera globalització de les relacions de mercat pot ser un mitjà totalment inade-

17 SEN, Amartya K. *Identidad y violencia*. Buenos Aires: Katz Editores, 2007, p. 186

quat per arribar a la prosperitat mundial. El desenvolupament s'ha d'entendre com un projecte social no merament econòmic.

Entenc que, seguint amb l'exemple del “reformador liberal” Egipte, el problema està en una qüestió de valors en la velocitat d'adaptació del sistema jurídic i econòmic de l'Estat a la realitat del mercat global. En aquest sentit, els països menys avançats, en la seva declaració davant la Conferència de les Nacions Unides sobre Comerç i Desenvolupament (UNCTAD), van declarar: “Reiterem la nostra ferma i arrelada opinió que tant el mercat com l'Estat tenen un paper important en el nostre procés de desenvolupament, i que és fonamental que les seves respectives funcions siguin complementàries i es donin suport mútuament. Un estat, en desenvolupament, eficaç és fonamental per establir la infraestructura física i humana, abordar els errors del mercat que es presentin i proporcionar les condicions macroeconòmiques propícies i un sòlid marc reglamentari. És essencial que els nostres països tinguin la flexibilitat de polítiques i l'autonomia necessàries per concebre i aplicar polítiques i estratègies orientades cap al desenvolupament elaborades dins del marc nacional.”¹⁸

És a dir, la globalització i el desenvolupament són essencialment processos de política i economia política, i l'equilibri de política que inclina la balança en una direcció o l'altra sol ser determinant.¹⁹ Seria absurd estar contra la globalització, ja que aquesta és un fet, però per regular els fets es va crear el dret. El dret és l'eina de defensa i protecció que té el feble davant del fort. Un mercat global exigeix així un govern global. Però la realitat que es dona és la falta de coincidència entre l'àmbit territorial decisor i d'allò polític i l'àmbit d'allò

18 *Declaración de la reunión ministerial de los países menos adelantados a la XII UNCTAD*. Conferència de les Nacions Unides sobre Comerç i Desenvolupament (UNCTAD). Doc. TD/434, 19 d'abril de 2008, p. 3.

19 *Declaración del foro de la sociedad civil a la XII UNCTAD*. Conferència de les Nacions Unides sobre Comerç i Desenvolupament (UNCTAD). Doc. TD/437, 21 d'abril de 2008, p. 13.

socioeconòmic, la qual cosa dilueix l'eficàcia dels estats en la correcció d'externalitats: en altres paraules, la globalització econòmica desafia els estats del benestar i els estats nació ineficaços per corregir els errors del mercat.²⁰

És per això que parafrasejo a la contra Sala Martí, que en un article publicat en el diari *La Vanguardia* titulat “Com passa tan sovint en economia, la solució dels problemes no és la intervenció del sector públic. Al contrari. El problema és la intervenció”,²¹ al meu entendre el problema està en la intervenció dels poders públics aïllada i tardana: accions *locals* davant ja una greu crisi alimentària internacional. Es requereix intervenció pública conjunta i oportuna per evitar aquestes greus crisis.

Acabo aquest tema esmentant un altre oportú article aparegut en *El País* signat per Gabriel Jackson: “El capitalisme de lliure mercat és el sistema econòmic més productiu de què disposa la humanitat. No obstant això, si no es regula el mercat és completament amoral. La competència del mercat decideix quins productes són els més atractius per al consumidor, quins executius gestionen millor les complexes relacions humanes dintre de l'empresa, etc., però l'objectiu és obtenir beneficis en la producció i l'intercanvi de serveis amb el mínim control possible per part de governs i sindicats. (...) El mercat no es preocupa per la destinació dels seus individus, excepte en les seves funcions de treballadors i consumidors.”²²

20 MASCARILLA I MIRÓ, Óscar. “El trilema económico y político-social de la globalización”. *Comercio Exterior*, vol. 55, núm. 6, juny de 2005, p. 479.

21 SALA MARTÍ, Xavier. “El problema es la intervención”. *La Vanguardia*, 17 de maig de 2008.

22 JACKSON, Gabriel. “Sobre la moral y el mercado”. *El País*, 13 de juliol de 2008.

2. Alimentació i medi ambient

Els factors ambientals que comentaré breument i que incideixen en la seguretat alimentària són: l'augment de població, el problema del canvi climàtic, els bio-combustibles i el problema de la biodiversitat.

2.1. Augment de població

El creixement de la població és una de les principals causes que justifica, segons els economistes neoliberals, la crisi alimentària actual i l'augment de preus dels aliments. Segons l'ONU, el creixement de la població mundial ha passat de 2.500 milions de persones a 6.100 milions en només cinquanta anys. No obstant això, abans d'entrar en derrotes malthusians, hem de considerar que en els països amb un índex més alt de pobresa on la crisi ha provocat aquesta fam, no ha estat a causa del desproveïment en els mercats, sinó a causa de la sobtada pujada de preus.²³

En la Unió Europea, on no s'ha donat crisi de desproveïment, però sí de pujades de preus exagerades, diverses associacions de consumidors han denunciat que una de les causes principals de la pujada de preus dels aliments bàsics es troba en els marges comercials que apliquen les cadenes de distribució. Aquests en alguns casos arriben al 400% de benefici.

I, finalment, també hem de preguntar-nos, davant la crisi de preus dels aliments, si és que hi ha hagut també una pujada sobtada de població a la Xina, durant el 2008, en la mateixa proporció que la pujada que ha tingut el preu de les matèries primeres.

²³ Per exemple, a Etiòpia, on el salari mitjà mensual és de 200 birrs (14,36 €), el *tef* (cereal nacional) va passar el maig de 2008 de 950 birr (68,20 €) a 1.000 birr (71,79 €) en una setmana.

2.2. Canvi climàtic

És evident que la desertificació i la sequera, conseqüència del canvi climàtic, estan afectant la capacitat de producció alimentària dels països, sobretot de l'Àfrica. Però al seu torn, l'agricultura, l'acció perllongada de l'activitat agrària intensiva, contribueix a augmentar la variabilitat i el canvi climàtic, mitjançant l'emissió de gasos d'hivernacle, el trastorn dels cicles naturals de molts elements, el descens de la biodiversitat i la contaminació de les aigües per mitjà de la degradació de les terres i la desforestació.²⁴

L'objectiu últim de la Convenció Marc de les Nacions Unides sobre el Canvi Climàtic és assolir l'estabilització de les concentracions de gasos d'efecte hivernacle en l'atmosfera a un nivell que impedeixi interferències antropogèniques perilloses en el sistema climàtic. A la vegada la Convenció fixa que aquest nivell hauria d'assolir-se en un termini suficient per permetre que els ecosistemes s'adaptin naturalment al canvi climàtic, assegurar que la producció d'aliments no es vegi amenaçada i permetre que el desenvolupament econòmic prossegueixi de manera sostenible.²⁵

Juntament amb aquest, també el Conveni sobre la diversitat biològica i la Convenció de les Nacions Unides de Lluita contra la Desertificació en els països afectats per sequera greu o desertificació, en particular a l'Àfrica, obliguen els estats a establir programes i polítiques coherents en el terreny agrícola i oferir noves perspectives menys agressives i eficients quant a la producció alimentària i, per tant, més respectuoses amb el medi ambient.

24 COMITÉ D'AGRICULTURA DE LA FAO. *Variabilidad y cambio del clima: un desafío para la producción agrícola sostenible*. Roma: FAO. Doc. COAG/01/5, 2001.

25 Article 2 de la Convenció Marc sobre Canvi Climàtic feta a Nova York el 9 de maig de 1992 (BOE núm. 27, 1 de febrer de 1994).

Jurídicament, els estats estan obligats a aquests objectius i políticament considero que és a partir de l'actual crisi de producció alimentària que la comunitat internacional no pot esperar per invertir-hi, mitjançant la mobilització de recursos financers suficients i previsibles, en transferència de tecnologia i en la creació de capacitat en tots els nivells.²⁶ La inversió en tecnologia és imprescindible per lluitar contra la desertificació i mitigar els efectes de sequeres i inundacions. La transferència de tecnologia a la funció agrícola pot permetre una millor utilització dels pronòstics meteorològics i dels sistemes d'alerta primerenca.

D'altra banda, s'haurien d'implementar mesures polítiques i tecnològiques per a una millor utilització de la terra i dels recursos naturals amb la reforma de les pràctiques agrícoles extensives actuals. La comunitat internacional té l'obligació de reduir al mínim la degradació de la terra i dels recursos hídrics així com de protegir-ne els ecosistemes.²⁷ És clar que s'han de modificar les pràctiques actuals.

26 Resolució de l'Assemblea General de les Nacions Unides 62/193, de 19 de desembre de 2007. *Aplicación de la convención de las Naciones Unidas de lucha contra la desertificación en los países afectados por sequía grave o desertificación, en particular en África.*

27 Pla d'aplicació de les decisions de la Cimera Mundial sobre el Desenvolupament Sostenible. Informe de la Cimera Mundial sobre el Desenvolupament Sostenible. Johannesburg (Sud-àfrica), del 26 d'agost al 4 de setembre de 2002. Nacions Unides. Doc. A/CONF.199/20.

28 CARDESA SALZMANN, Antonio. "La participación de las organizaciones no gubernamentales en el control de la aplicación del régimen internacional del cambio climático". A: ABELLAN, Victoria; BONET, Jordi. *La incidencia de la mundialización en la formación y aplicación del derecho internacional público*. Barcelona: Ed. Bosch, 2008, p. 98.

Finalment, voldria assenyalar que en el marc del canvi climàtic, la societat internacional ha establert un mecanisme que pot ajudar a arribar a la coherència en les polítiques dels estats. Els estats, i la societat civil en menor mesura, disposen d'un mecanisme de control internacional establert pel règim internacional del canvi climàtic encarregat de fiscalitzar l'aplicació del Conveni per part dels estats. Aquest control s'exerceix essencialment sobre informació transmesa pels estats, però es dona un cert paper de fonts d'informació alternativa a les ONG.²⁸

2.3. Biocombustibles

L'elevat preu dels carburants repercuteix directament en el preu final dels aliments a causa del gran consum d'aquests en la seva producció i distribució. L'alternativa s'ha vist en part en els biocombustibles: combustible d'origen biològic que no s'ha fossilitzat. Un dels grans avantatges dels biocombustibles davant dels denominats *combustibles fòssils* és que es consideren una energia renovable destinada a suplir les manques futures de combustibles fòssils.

Els biocombustibles agrícoles poden procedir de cultius energètics, restes de cultius agrícoles i residus d'indústries agràries. Les principals espècies de procedència són el card, la canyota, l'eulàlia, el gira-sol, la soia, el blat de moro, el blat, l'ordi, la remolatxa.²⁹ No obstant això, hi ha autors, entre ells García Olmedo, que qüestionen el rendiment energètic del biodièsel i assenyalen que en l'escenari bioenergètic actual l'equivalent en gra de la dieta d'un ésser humà seria set vegades inferior al d'un automòbil que recorreués 20.000 quilòmetres l'any. Per tant, la producció de biodièsel és cara per ineficient, excepte en el cas, assenyalat l'autor, de les plantacions de palma. Però remarca que aquestes plantacions suposen un veritable desastre ecològic i una aberració econòmica des del punt de vista dels països on es realitzen, encara que siguin beneficioses per als interessos industrials que les controlen.³⁰

El que sí que ha quedat clar és que per al "mercat" la producció de biocombustibles sí que és rendible. S'ha vist clarament amb la seva rapidesa de reacció, ja que davant les turbulències financeres i la crisi immobiliària els baixos nivells dels tipus d'interès reals internacio-

29 CAMPS, Manuel; MARCOS, Francisco. *Los biocombustibles*. Madrid: Ed. Mundi-Prensa, 2001, p. 48.

30 GARCÍA OLMEDO, Francisco. "A favor y en contra de los biocombustibles". *Revista de Occidente*, núm. 313, 2007, p. 29 [Madrid].

nals i la incertesa sobre la inflació mundial i els tipus de canvi s'ha produït una forta “migració de la liquiditat” internacional cap a les matèries primeres.³¹ Als Estats Units, el desviament de només el 16% de la collita de blat de moro cap a la producció d'etanol va suposar que el 2006 la còtització del gra en el mercat de matèries primeres de Chicago es duplicués de 80 dòlars/tona a 160 dòlars/tona.³²

Aquesta falta d'ètica del mercat que pot especular amb matèries alimentàries és en gran part causa de la pujada sobtada de preus: la crisi financera ha alliberat capitals que estan buscant un augment de la rendibilitat en el mercat agrícola mundial. Chicago³³ contra Wall Street.³⁴ Potser s'ha actuat amb precipitació per l'alternativa *verda* que els biocombustibles suposen a la dependència del combustible fòssil. Per exemple, actualment a la Unió Europea es requereix que els agrocombustibles proporcionin el 5,75% de l'energia dels estats membres per al transport l'any 2010 i el 10% l'any 2020.³⁵

31 MARTÍNEZ ROLLAND, Miguel Ángel. “Las subidas de los precios de los alimentos y las materias primas: la importancia de los factores financieros y monetarios”. *ARI*. Real Instituto Elcano, núm. 72/2008.

32 GARCÍA OLMEDO, Francisco. *Op. cit.*, p. 35.

33 El Chicago Board of Trade és el centre financer del món agrícola. Cada dia, agents financers compren, venen i marquen els preus internacionals dels diferents productes agrícoles, principalment gra. En la seva pàgina web es pot consultar la còtització diària dels productes: <http://www.cbtc.com/>.

34 ACCIÓN CONTRA EL HAMBRE. “Alimentos encarecidos: ricos y pobres en el mismo barco”, <http://www.accioncontraelhambre.org>.

35 Directiva 2003/30/CE, referent al foment de l'ús de biocarburants i altres combustibles renovables al transport.

36 OCDE. *Biofuel Support Policies: An Economic Assessment*, 2008.

En aquest sentit, l'OCDE calcula que a causa de les mesures existents avui en favor dels biocombustibles els preus a mitjà termini del blat, el blat de moro i els olis vegetals s'elevaran respectivament un 5%, un 7% i un 19%, i podrien tenir una altra pujada del mateix ordre si entren en vigor les noves polítiques programades. Així mateix assenyala que les polítiques públiques de suport als biocarburants són costoses, repercuteixen en els preus mundials dels aliments i la seva utilitat per reduir les emissions de gasos d'efecte hivernacle és limitada.³⁶ Potser davant aquesta realitat s'han de redefinir les polítiques públiques respecte als biocombustibles i potenciar la tecnologia per a biocombustibles de segona generació.

2.4. Biodiversitat

En la Cimera Mundial sobre Medi Ambient celebrada a Rio de Janeiro el 1992, un dels instruments jurídics aprovats més innovadors va ser el Conveni sobre la diversitat biològica, en el preàmbul del qual es llegeix:

“La conservació i la utilització sostenible de la biodiversitat biològica tenen importància crítica per satisfer les necessitats alimentàries, de salut i d’una altra naturalesa de la població mundial en creixement.”

Hi ha dos elements fonamentals actualment en la relació aliments i biodiversitat. Un és la qüestió de la producció per a l’exportació massiva. Grans extensions es dediquen al monocultiu, la qual cosa altera i empobreix la biodiversitat vegetal i fins i tot animal de les zones. El monocultiu implica la simplificació de la biodiversitat i dona com a resultat final un ecosistema artificial que requereix constant intervenció humana sota la forma d’entrada d’agroquímics, els quals a més de millorar els rendiments sols temporalment donen com a resultat alts costos ambientals i socials.³⁷ Això, al seu torn, implica la subjecció dels països monocultivadors a dependre dels productors d’entrada i de les exportacions per a l’obtenció d’altres aliments, i amb un efecte dominó a dependre més dels carburants.

Unit estretament a això tenim la qüestió dels organismes modificats genèticament (els transgènics). Es modifica la genètica de les llavors per aconseguir varietats més resistents a les plagues, més nutritives, de més rendiment o amb característiques inèdites. Però els transgènics suposen diversos problemes: l’alteració de l’equilibri ecològic de les zones agrícoles on s’imposen, ja que on s’han conreat transgènics no es

37 ALTIERI, Miguel Ángel. “Biotecnología agrícola: mitos, riesgos ambientales y alternativas”. *Ecología Política*, núm. 21, 2001, p. 15.

poden conrear llavors no modificades; els problemes de salut que pot suposar el consum de productes transgènics, i els problemes de mercat –altra vegada el mercat, es produeixen llavors que no es reproduïen indefinidament i s'han de comprar a les empreses que en tenen les patents.

Finalment, el segon aspecte de reflexió és el de la fragilitat de la biodiversitat cultural. És la relació entre producció local, dieta i gastronomia. La globalització de mercat homogeneïtza simultàniament les cultures i també les fragmenta, ja que en els valors de mercat no entra un valor social com la cultura. La influència omnipresent de la publicitat i la consegüent aparició de consumidors veritablement internacionals d'aliments, de peces de vestir, de cinema, ha anat augmentant l'homogeneïtzació. L'erosió de la biodiversitat es reflecteix en l'erosió de la diversitat cultural.³⁸

El canvi de dieta en països com la Xina i l'Índia, on es diu que ha pujat el nivell de vida perquè ha pujat el consum de carn, podria ser, des d'aquest punt de vista, un canvi alimentari induït pels grans productors de carn externs, mitjançant formes de dúmping amb productes càrnics. Això implica, al seu torn, dependència de no només els productes, sinó també del petroli. En aquest sentit, algunes cultures tenen la capacitat i els recursos suficients per intentar, almenys, no sucumbir al *mercat* global. Les societats que han arribat a aquesta arrasadora globalització, però que disposen de sistemes socials i jurídics organitzats, es defensen, mitjançant, per exemple, la reglamentació de les denominacions d'origen. Així, a Catalunya es defineixen i es regulen diverses denominacions d'origen protegides.³⁹

38 FAO. *Cuestiones éticas en los sectores de la alimentación y la agricultura*. Roma, 2001, p. 16.

39 Llei 3/2003, de 5 de març. Llei del consum de Catalunya.

M'atreveixo a assenyalar que un altre límit a la globalització entesa com a economia de mercat desregulat s'ha de trobar en la diversitat, incloent-hi la cultural, perquè la globalització suposi una suma de cultures i no una uniformització cultural. Si entenem la biodiversitat com a patrimoni comú de la humanitat, la comunitat internacional està obligada a defensar aquest patrimoni.⁴⁰ Davant d'aquesta complexa i desigual realitat de l'ordre alimentari, l'Estat i la comunitat internacional han d'establir els mecanismes jurídics que donin protecció al subjecte d'aquest dret: tota persona humana, subjecte que ha de tenir recursos d'exigibilitat del seu dret a ser alimentat.

40 Per acabar aquest punt transcripció aquestes paraules d'una simpàtica entrevista a Jean Pierre Perrin, president de l'Académie du Vin de France, viticultor de Beaucastel: "La tierra es diversa; sus vinos también. ¡Vence el *terroir*! ¿Qué están haciendo ustedes con sus aceites, sus jamones, sus embutidos? ¡Defender la excelencia de lo particular frente a la apisonadora de gustos de las multinacionales de la alimentación! ¡Nos quieren hacer desayunar a todos *corn flakes* estúpidamente en lugar de una tostadita con aceite de oliva! ¡Ahí está nuestro futuro: sí señor! [...] Y una nueva [DO] global, DO Mediterráneo, y defender nuestra identidad del aceite y el vino frente a la mantequilla y la cerveza que colonizan el planeta. Sólo unidos los del *terroir* podremos frenar la globalización de los paladares y la desaparición de nuestros sabores". *La Vanguardia*, 3 de juliol de 2008.

CONCEPTE DE L'ALIMENTACIÓ COM A DRET HUMÀ

C. Concepte de l'alimentació com a dret humà

Després de la breu anàlisi presentada sobre la realitat socioeconòmica de l'ordre alimentari actual, passo en aquest apartat a parlar del reconeixement normatiu existent sobre l'alimentació com a dret humà. Aquest reconeixement suposa obligacions polítiques i jurídiques per a les accions de les administracions públiques i d'altres agents implicats en l'alimentació. Finalment, analitzo els elements que fan pensar que anem cap a una exigibilitat judicial del dret a l'alimentació, entre aquests, una certa jurisprudència existent que empara l'alimentació com a dret humà.

41 A part de la normativa internacional, hem de considerar també l'existència de cartes i declaracions sorgides de la societat civil. Com a exemple citaré l'article 1 de la Declaració Universal dels Drets Humans Emergents, com un instrument programàtic de la societat civil internacional dirigit als actors estatals i d'altres fóruns especialitzats per a la cristallització dels drets humans en el nou mil·lenni.

Article 1. Dret a l'existència en condicions de dignitat

Tots els éssers humans i totes les comunitats tenen dret a viure en condicions de dignitat.

Aquest dret humà fonamental comprèn els drets següents:

1. El dret a la seguretat vital, que suposa el dret de tot ésser humà i tota comunitat, per a la seva supervivència, a disposar d'aigua potable i sanejament, d'energia i d'una alimentació bàsica adequada, i a no patir situacions de fam. Tota persona té dret a un subministrament elèctric continu i suficient i a l'accés gratuït a aigua potable per satisfer les seves necessitats vitals bàsiques.

Per a més informació en referència a aquest text i sobre el seu procés: Institut de Drets Humans de Catalunya, <http://www.idhc.org/cat/documents/CDHE/DDHE.pdf>.

1. Reconeixement

Enumerar la sèrie d'instruments internacionals pactats per la comunitat internacional en què es reconeix el dret a l'alimentació com un dret humà excediria en espai aquest estudi.⁴¹ Per tant, em limito a assenyalar els mecanismes de caràcter general que estableixen obligacions jurídiques internacionals de reconeixement del dret a l'alimentació com a dret humà. Considero, tot i així, que el dret a l'alimentació és una norma de caràcter consuetudinari. Això implica el deure de compliment per a tots els membres de la comunitat internacional.⁴²

L'article 25 de la Declaració Universal dels Drets Humans estableix:

“1. Tota persona té dret a un nivell de vida adequat que li assegurï, així com a la seva família, la salut i el benestar, i especialment l'alimentació, el vestit, l'habitatge, l'assistència mèdica i els serveis socials necessaris; té així mateix dret a les assegurances en cas d'atur, malaltia, invalidesa, viduitat, vellesa i altres casos de pèrdua dels mitjans de subsistència per circumstàncies independents de la seva voluntat.”

En l'article 1 del Pacte de Drets Civils i Polítics, com en el del Pacte de Drets Econòmics Socials i Culturals (PIDESC), la redacció dels quals coincideix, es reconeix que:

“1. Tots els pobles tenen el dret de lliure determinació. En virtut d'aquest dret estableixen lliurement la seva condició política i proveeixen així mateix el seu desenvolupament econòmic, social i cultural.

2. Per a l'assoliment dels seus objectius, tots els pobles poden disposar lliurement de les seves riqueses i els seus

42 Considerar el dret a l'alimentació com a part del dret internacional consuetudinari depèn que es trobin suficients exemples, en la doctrina jurídica i la pràctica dels països, per establir la regla com a norma vinculant per a tots els estats. Els tractats i altres instruments normatius poden utilitzar-se per demostrar l'existència del dret internacional consuetudinari. Així, per exemple, en el context dels conflictes armats, s'aprecia l'existència d'una pràctica i una doctrina jurídica sistemàtiques dels estats per les quals es prohibeix l'ús de la privació d'aliments com a arma de guerra. D'altra banda, el Consell de Seguretat de les Nacions Unides ha reiterat que les persones que impedeixen el subministrament d'aliments durant conflictes armats poden ser considerades responsables individualment. Una altra prova d'aquesta prohibició la proporciona el fet que, en virtut de l'Estatut de la Cort Penal Internacional, fer passar fam a persones civils intencionalment com a mètode de combat privant-les de béns indispensables per a la seva supervivència es considera un crim de guerra en l'àmbit dels conflictes armats internacionals. Per tant, encara que hi ha opinions divergents, la majoria dels autors afirma que en virtut del dret internacional existeix en l'actualitat un dret dels tractats en mesura mínima combinat amb un dret consuetudinari a no passar fam. En aquest sentit: ALSTON, Philip; TOMASEVSKI, Katerina (ed.). *The right to food*. L'Haia: Ed. Martinus Nijhoff, 1984.

recursos naturals, sens perjudici de les obligacions que deriven de la cooperació econòmica internacional basada en el principi de benefici recíproc, així com del dret internacional. En cap cas podrà privar-se un poble dels seus propis mitjans de subsistència.”

És en l'article 11 del PIDESC en què apareix l'esment directe a l'alimentació. És la disposició principal del dret internacional en relació amb el dret a l'alimentació com a dret humà:

“1. Els estats parts en aquest Pacte reconeixen el dret de tota persona a un nivell de vida adequat per a si i la seva família, fins i tot alimentació, vestit i habitatge adequats, i a una millora contínua de les condicions d'existència. Els estats parts prendran mesures apropiades per assegurar l'efectivitat d'aquest dret, reconeixent a aquest efecte la importància essencial de la cooperació internacional fonamentada en el lliure consentiment.

2. Els estats parts en aquest Pacte, reconeixent el dret fonamental de tota persona a estar protegida contra la fam, adoptaran, individualment i mitjançant la cooperació internacional, les mesures, inclosos els programes concrets, que es necessiten per:

a) Millorar els mètodes de producció, conservació i distribució d'aliments mitjançant la plena utilització dels coneixements tècnics i científics, la divulgació de principis sobre nutrició i el perfeccionament o la reforma dels règims agraris de manera que s'assoleixin l'explotació i la utilització més eficaces de les riqueses naturals.

b) Assegurar una distribució equitativa dels aliments mundials en relació amb les necessitats, tenint en compte els problemes que es plantegen tant als països que importen productes alimentosos com als que els exporten.”

L'article 2 del PIDESC estableix les obligacions dels estats:

“1. Cadascun dels estats parts en aquest Pacte es compromet a adoptar mesures, tant per separat com mitjançant l'assistència i la cooperació internacionals, especialment econòmiques i tècniques, fins al màxim dels recursos de què disposi, per assolir progressivament, per tots els mitjans apropiats, inclusivament en particular l'adopció de mesures legislatives, la plena efectivitat dels drets aquí reconeguts.”

Existeix un cert consens de la comunitat internacional que el dret a l'alimentació comprèn el dret a accedir als recursos i als mitjans d'assegurar-se la pròpia subsistència o a obtenir ingressos suficients per viure amb dignitat. Comprèn també el dret a l'accés a la seguretat social i a l'assistència social en el cas de necessitat. I s'entén que el dret a l'alimentació comprèn també el dret a l'aigua potable.⁴³

La fam generalitzada i la falta d'adopció de mesures per assolir l'efectivitat de l'alimentació per a tothom suposa així una violació generalitzada d'un dret humà. En els debats en la lluita contra la fam s'ha de plantejar l'enfocament de l'alimentació com un dret humà exigible. Això és fonamental, ja que l'efectivitat de l'alimentació per a tothom obliga a ser la inspiració de totes les polítiques dels estats.

2. Obligacions polítiques dels estats. Estat, mercat i aliments

Podem assenyalar que atès el reconeixement normatiu del dret a l'alimentació aquest dret es troba, sens

43 ZIEGLER, Jean. *Informe del relator especial sobre el derecho a alimentación*. Organització de les Nacions Unides. Doc. A/HRC/7/5, 10 de gener de 2008, p. 9.

dubte, en una fase de garantia primària,⁴⁴ ja que s'ha inclòs la norma en l'ordenament jurídic internacional; això suposa que políticament els estats estan obligats a reaccionar davant el problema de la fam i assegurar una distribució equitativa dels aliments, ja que la malnutrició no és únicament una qüestió de l'individu que la pateix, sinó que implica una seriosa amenaça a l'estabilitat de la comunitat internacional.

La política social, inclosa la lluita contra la fam i la pobresa, és en primera instància responsabilitat de l'Estat –assegurant els aliments a la seva població– i en segona instància és responsabilitat de la comunitat internacional –exercint la cooperació i regulant un mercat internacional equitatiu que complementi la funció de l'Estat en el seu exercici de garant.

L'Estat està internacionalment obligat a exercir la seva sobirania alimentària encara que actualment sembli que se li ho hagi de recordar. Partint de la sobirania alimentària, diverses organitzacions de la societat civil han posat en dubte el principi mateix del lliure comerç de productes agrícoles. Aquestes consideren que les desigualtats del sistema del comerç agrícola mundial resulten desastroses per a la seguretat alimentària, en particular per a la gent i els països pobres, ja que promou una agricultura orientada a l'exportació que està desplaçant els camperols i destruint l'agricultura familiar.⁴⁵

Es pot considerar que aquest abandonament de la sobirania sobre els recursos alimentaris és una de les causes que ha provocat el moment de crisi alimentària actual. Així ho manifesten alguns autors, que denuncien que la miopia de les polítiques agrícoles provoca un despertar dolorós i universal. El Japó i el Regne Unit havien crescut d'esquena a conceptes tan antics com

44 Definició treta d'APARICIO, Marco; PISARELLO, Gerardo. "Els drets humans i les seves garanties: nocions bàsiques". A: BONET PÉREZ, Jordi; SÁNCHEZ, Víctor M. (dir.). *Els drets humans al segle XXI: continuïtat i canvis*. Barcelona: Editorial Huygens, 2008, p. 134.

45 ZIEGLER, Jean. *Ibid.*, p. 26.

la sobirania alimentària nacional i es troben ara amb una enorme dependència dels mercats mundials. La presa de consciència és encara més cruel en els països més pobres que depenen de la importació d'aliments.⁴⁶

L'exercici de la sobirania alimentària ha de suposar el suport a l'agricultura a petita escala orientada al mercat local i al consumidor nacional, davant del model virtual d'agricultura industrialitzada i orientada a l'exportació. L'estratègia de la sobirania alimentària inclou el dret real a l'alimentació i a produir aliment i implica la supremacia dels drets de les persones i les comunitats a l'alimentació i a la producció d'aliments per sobre dels interessos merament comercials.⁴⁷

No obstant això, el que caracteritza actualment la política dels estats en els temes alimentaris és, com ja he denunciat, la incoherència. Els estats tenen tendència a compartimentar els seus compromisos jurídics segons siguin membres, per exemple, de l'Organització Mundial del Comerç, signants de tractats de lliure comerç, o siguin membres de les Nacions Unides, signants de tractats que protegeixen els drets humans. En aquest sentit, Jordi Bonet assenyala que "la paradoxa és que mentre la ideologia neoliberal i les mesures de reforma econòmica precisen per respondre als reptes de la globalització econòmica s'anaven establint, en el si de la societat internacional s'afavorien reptes econòmics i socials d'execució molt difícils en benefici del conjunt de la humanitat, per exemple la Cimera sobre el Desenvolupament Social de Copenhaguen, de 1995, i els Objectius del Mil·lenni de les Nacions Unides de 2000".⁴⁸

Així mateix ho denuncia Jean Ziegler en els seus informes sobre el dret a l'alimentació: "Molts estats no

46 ACCIÓN CONTRA EL HAMBRE. "Alimentos encarecidos: ricos y pobres en el mismo barco", <http://www.accioncontraelhambre.org>.

47 ZIEGLER, Jean. *Ibid.*, p. 26.

48 BONET PÉREZ, Jordi. "Qüestions actuals relacionades amb l'efectivitat dels drets humans" A: BONET PÉREZ, Jordi (dir.); SÁNCHEZ, Víctor M. (dir.). *Els drets humans al segle XXI: continuïtat i canvis*. Barcelona: Editorial Huygens, 2008, p. 66.

donen cap mostra de coherència pel que fa a les seves pròpies pràctiques. És molt freqüent que una part d'un govern es proposi protegir i promoure el dret a l'alimentació i que l'altra part del mateix govern adopti decisions o apliqui polítiques que contradiuen directament aquest dret.”⁴⁹

Crec que són aquestes incoherències les que permeten les llacunes jurídiques que aprofita la política neoliberal que ha instaurat una globalització, insisteixo, econòmica, que no vol dir social. Una part de la solució a la fam podria ser aquí: aconseguir la coherència. Els acords comercials internacionals –normativa que es regeix pel dret internacional– no s'han de poder escapar de la qüestió de saber si comporten violacions dels drets humans –normativa internacional també. Sent així, els acords comercials sobre l'agricultura o altres productes alimentaris no han de violar el dret a l'alimentació. Un sistema jurídic coherent hauria d'impedir la seva negociació o portar-los a la nul·litat.

L'acord de l'OMC de 1994 estableix en el primer paràgraf del preàmbul:

“Les parts en aquest Acord, Reconeixen que les seves relacions en l'esfera de l'activitat comercial i econòmica han de tendir a elevar els nivells de vida, a assolir la plena ocupació i un volum considerable i en constant augment d'ingressos reals i demanda efectiva i a créixer la producció i el comerç de béns i serveis, permetent al mateix temps la utilització òptima dels recursos mundials de conformitat amb l'objectiu d'un desenvolupament sostenible i procurant protegir i preservar el medi ambient i incrementar els mitjans per fer-ho, de manera compatible amb les seves respectives necessitats i interessos segons els diferents nivells de desenvolupament econòmic.”

Així, basant-se en aquest text el representant de Maurici exigeix la coherència del sistema jurídic internacional quan manifesta: “Resulta evident en llegir aquest text que l’OMC no veu en el comerç una fi en si mateix, sinó que les relacions en l’esfera del comerç i les activitats econòmiques han de conduir al millorament del benestar de les persones i al manteniment del medi ambient (...). El text de l’acord de l’OMC sembla haver estat formulat curosament amb la finalitat d’evitar que els països assumissin compromisos contradictoris amb les seves obligacions en virtut d’altres marcs multilaterals.”⁵⁰

Al costat d’això, l’Assemblea General de les Nacions Unides recomana aquesta coherència quan considera que el desenvolupament hauria de ser l’element central del programa econòmic internacional i que la coherència entre les estratègies nacionals de desenvolupament i les obligacions i els compromisos internacionals és imprescindible per crear un entorn propici al desenvolupament i assolir una globalització incloent i equitativa.⁵¹

D’altra banda, és evident que en relació amb l’existència d’un règim sancionador es manifesta també aquesta incoherència. La cooperació i l’assistència internacional tal com estan establertes en els articles 55 i 56⁵² de la Carta de les Nacions Unides i en l’article 2 del PIDESC han de tenir com a prioritat la realització de tots els drets humans i de totes les llibertats fonamentals, siguin econòmiques, socials, culturals, civils o polítiques.⁵³ Però marcant el contrast existent entre el sistema de sancions de què disposa l’OMC davant de la impunitat de les violacions dels drets socials vivim en un món on és infinitament més greu violar una regla del comerç internacional que un dret humà.⁵⁴

50 ORGANITZACIÓ MUNDIAL DEL COMERÇ. Conferència internacional sobre les preocupacions no comercials en l’agricultura. Noruega. Doc. G/AG/NG/W/36/Rev.1, 2000, p. 45.

51 Resolució de l’Assemblea General de les Nacions Unides 62/151, de 6 de març de 2008, “La globalización y sus consecuencias para el pleno disfrute de todos los derechos humanos”.

52 Carta de les Nacions Unides.

Capítol IX. Cooperació internacional econòmica i social
Article 55.

Amb el propòsit de crear les condicions d’estabilitat i benestar necessàries per a les relacions pacífiques i amistoses entre les nacions, basades en el respecte al principi de la igualtat de drets i al de la lliure determinació dels pobles, l’Organització promourà: a) Nivells de vida més elevats, treball permanent per a tots i condicions de progrés i desenvolupament econòmic i social; b) la solució de problemes internacionals de caràcter econòmic, social i sanitari, i d’altres problemes conexas i la cooperació internacional en l’ordre cultural i educatiu, i

c) el respecte universal als drets humans i a les llibertats fonamentals de tots, sense fer distinció per motius de raça, sexe, idioma o religió, i l’efectivitat d’aquests drets i llibertats.

Article 56.

Tots els membres es comprometen a prendre mesures conjuntament o separatament, en cooperació amb l’Organització, per a la realització dels propòsits consignats en l’article 55.

53 ORGANITZACIÓ DE LES NACIONS UNIDES. *Los principios de Limburgo relativos a la aplicación del Pacto Internacional de derechos económicos sociales y culturales*. Doc. E/C.12/2000/13, 2 d’octubre de 2000.

54 ZIEGLER, Jean. *Los nuevos amos del mundo y aquellos que se les resisten*. Barcelona: Edicions Destino, 2003, p. 173.

El Comitè de Drets Econòmics, Socials i Culturals⁵⁵ de les Nacions Unides és l'òrgan encarregat d'analitzar els informes que envien els estats sobre el compliment del contingut del PIDESC i de realitzar les denominades *observacions generals* per aclarir el significat de les disposicions ambigües del PIDESC. El Comitè en l'exercici del seu mandat proporciona a la comunitat internacional interpretacions analítiques del contingut normatiu dels drets econòmics, socials i culturals. En la seva observació general 3 (1990), tracta del contingut de les obligacions jurídiques enunciades en l'article 2 del PIDESC esmentat i assenyala que cadascun dels drets econòmics, socials i culturals –entre aquests el dret humà a l'alimentació– dóna lloc a tres tipus d'obligacions, a saber, l'obligació de respectar, la de protegir i l'obligació de realitzar:

- a) L'obligació de respectar exigeix dels estats que s'abstinguin d'interferir en la llibertat de les persones.
- b) L'obligació de realitzar exigeix a l'Estat adoptar mesures positives per garantir la satisfacció d'un dret.
- c) L'obligació de protegir exigeix a l'Estat evitar que altres persones i grups (tercers) interfereixin en els drets de les persones.

Pel que fa a l'obligació de protegir, aquesta obligació exigeix a l'Estat que amb les seves polítiques econòmiques i jurídiques –incloent-hi les que s'estableixen en organitzacions intergovernamentals– ha d'evitar lesionar els drets humans de la seva ciutadania i en extensió de qualsevol persona. És a dir, l'actuació política de l'Estat no ha de contribuir a la violació del dret a l'alimentació.

Tornant al tema de la coherència, els acords presos en el Fons Monetari Internacional, en el Banc Mundial i en

l'Organització Mundial del Comerç s'han de fer complint aquesta responsabilitat, ja que adoptar legislació o polítiques que siguin manifestament incompatibles amb obligacions jurídiques anteriors relatives al dret a l'alimentació viola aquest dret.⁵⁶

Al costat d'això, l'obligació s'estén al fet que l'acció de l'Estat ha de garantir els drets de les persones davant de la seva conculcació per tercers, per exemple garantint amb totes les mesures possibles que les empreses transnacionals, entitats insuficientment regulades pels estats⁵⁷ que operen en els seus territoris, compleixin els drets humans. En aquest sentit, s'ha de tenir en compte, com assenyala Olga Martín, que en el marc de la cooperació institucionalitzada els estats tenen la possibilitat de dissenyar règims normatius internacionals que impliquin donar el pas cap a l'elaboració d'instruments jurídicament vinculants i implementables en l'àmbit nacional. L'articulació d'aquests estàndards jurídics internacionals passa necessàriament per la implicació dels estats i, en particular, per l'assumpció per part seva d'un compromís internacional d'abordar tant en l'àmbit intern com internacional la responsabilitat de les empreses multinacionals. Aparellat a aquest compromís hauria de venir el desenvolupament de sistemes nacionals i internacionals per al seu compliment, supervisió i sanció en els casos d'incompliment.⁵⁸

Derivat d'aquesta obligació de protegir apareix el nou concepte de *responsabilitat de protegir*,⁵⁹ concepte que arracona el tradicional *dret d'intervenció*, que té com a subjectes principals d'acció l'Estat i la sobirania estatal. En el nou concepte tenen repercussió els nous principis de drets humans i seguretat humana, i l'evolució de la pràctica estatal i intergovernamental. L'atenció ja no se centra en els responsables estatals,

56 Observació general 12 (1999) del Comitè de Drets Econòmics, Socials i Culturals. *El dret a una alimentació adequada (article 11)*.

57 *Ibid.*

58 MARTÍN ORTEGA, Olga. *Empresas multinacionales y derechos humanos en derecho internacional*. Barcelona: Ed. Bosch, 2008, p. 309.

59 Comissió Internacional sobre Intervenció i Sobirania dels Estats. La responsabilitat de protegir, 2001, a <http://www.iciss.ca/pdf/Spanish-report.pdf>. Aquest informe va ser elaborat a sol·licitud del secretari general de les Nacions Unides, Kofi Annan, en pro de l'elaboració d'una estratègia més coherent i fiable de resposta a les crisis humanitàries.

sinó en les víctimes reals dels conflictes. Les persones a les quals s'ha d'oferir protecció pràctica perquè la seva vida corre perill a causa de la guerra civil, la insurrecció, la repressió estatal, el col·lapse dels estats o la fam i a les quals els seus estats no volen o no poden protegir.

És important assenyalar que la responsabilitat de protegir implica avaluar els problemes des del punt de vista dels qui demanen o necessiten suport i no dels qui consideren la possibilitat d'intervenir.

3. Fracassos de l'obligació política: la Conferència d'Alt Nivell sobre Seguretat Alimentària de la FAO a Roma del 3 al 5 de juny de 2008; la reunió del G8 al Japó del 7 al 9 de juliol de 2008, i la Ronda de Doha de l'OMC a Ginebra del 21 al 29 de juliol de 2008

Aquestes reunions d'alt nivell podrien haver suposat una esperança, ja que en el marc de la cooperació institucionalitzada entre estats es van reunir els mandataris de tot el món. En l'era de la informació global es tenien totes les dades econòmiques i socials per poder encarar la crisi i al seu torn les solucions plantejades arribarien en segons a milions de persones. Es van donar així els requisits per poder oferir una espècie de govern global, però es va fracassar. Es va fracassar perquè no s'hi va entrar ni es va considerar el que moltes veus reclamen: la pobresa i la fam són actualment problemes estructurals, d'una estructura internacional basada en un lliure, però injust, mercat.

Analitzant els textos finals d'aquestes reunions⁶⁰ s'arriba a la conclusió que l'acció política internacional té com a eix prioritari el valor econòmic que a curt termini genera el mercat. No obstant això, el poder polític "públic" ha renunciat a la seva acció política en la regulació del mercat, i no hi té capacitat de decisió. I un mercat mundial sense una societat mundial pot realment arribar a ser autodestructiu.⁶¹ El fet és, com escriu Óscar Mascarilla, en poques paraules, que per primera vegada en la història l'àmbit territorial decisor i d'allò polític no coincideix amb l'àmbit decisor i d'allò econòmic.⁶²

La comunitat internacional es va reunir primer a Roma per tractar de trobar una solució a l'escalada de preus dels aliments més destacada dels últims 30 anys i a la

60 Els textos finals oficials, en espanyol, d'aquestes cimeres es poden trobar a: <http://www.fao.org/foodclimate/hlc-home/es/>; <http://www.g8summit.go.jp/eng/doc/index.html>; http://www.wto.org/spanish/tratop_s/dda_s/meet08_texts_s.htm

61 FAO. *Cuestiones éticas en los sectores de la alimentación y la agricultura*. Roma, 2001, p. 17.

62 MASCARILLA I MIRÓ, Óscar. "El trilema económico y político-social de la globalización". *Comercio Exterior*. Vol. 55, núm. 6, juny de 2005, p. 485.

seva terrible seqüela: l'augment de la fam, que afecta milions de persones en el planeta. Es va plantejar l'encaïment del petroli, la producció de biocombustibles, l'augment de la població i les males collites. Ban Ki-Moon proposava un pla d'emergència en el qual s'exigia que es reduïssin o se suspenguessin les polítiques proteccionistes, com els excessius impostos que han de pagar els agricultors d'alguns països, les quotes que limiten les exportacions d'alguns productes com l'arròs i les subvencions que els països rics concedeixen a la producció de biocombustibles.

Diverses ONG que van assistir a la cimera van manifestar que la culpa de la crisi no és tant dels països, sinó d'un model liberal en el qual manen les multinacionals i els intermediaris i preconitzaven potenciar la producció a petita escala, orientada al consum local i regional. Segons Antonio Onorati, de l'ONG Crocevia, els preus agrícoles els decideix la gran distribució, cadenes de menjar com Auchan o Wal-Mart, que tracten directament amb els productors i guanyen el tros més gran del preu final.⁶³

La FAO proposava solucions a curt, mitjà i llarg termini: més diners, més ajuda als països pobres, un comerç més just i millor coordinació entre les institucions. Però la realitat va ser que el text final va obviar les raons de fons de l'alça de preus i que l'especulació en el mercat d'aliments, els monopolis de la distribució, el canvi climàtic, el proteccionisme i les barreres al comerç, els efectes reals dels biocombustibles i la creació d'un nou model d'ajuda van quedar sense resoldre. I això, en un moment en què l'agricultura és l'últim crit dels fons d'inversió.

63 MORA, Miguel. "La crisis alimentaria: Un planeta de famélicos y obesos. La cumbre de la FAO intenta mitigar los desequilibrios en la nutrición". *El País*, 3 de juny de 2008.

Mesos abans de la Cimera de Roma s'havien invertit centenars de milers de milions en el pròsper mercat de matèries primeres com el blat, el blat de moro i la soia. En quatre mesos, el preu d'alguns d'aquests productes havia pujat prop del 50%.⁶⁴ Davant la segona reunió: la dels G8 –és a dir, dels governants d'Alemanya, el Canadà, els EUA, França, Itàlia, el Japó, el Regne Unit i Rússia– celebrada al Japó el juliol de 2008, els països emergents del Grup dels 5 –Mèxic, la Xina, l'Índia i Sud-àfrica– van demanar mesures internacionals per resoldre la crisi alimentària que afecta les economies en desenvolupament; no obstant això, altra vegada, la declaració final va presentar una expressa falta de concreció que van rebre molt malament aquests països i la majoria dels països africans dependents de l'ajuda internacional.

Segons Daniel Mittler, de Greenpeace, els líders del G8 es decanten per les mateixes polítiques equivocades basades en l'agricultura industrial, que han minat la seguretat alimentària global i ens han dut a l'actual crisi alimentària. I manifesta aquest autor que és sorprenent com fins i tot davant dels preus astronòmics de determinades matèries primeres essencials en el mercat mundial, els líders del G8 segueixin repetint el seu vell *mantra* sobre com els països haurien de confiar en el mercat global per a la seva seguretat alimentària.⁶⁵

L'últim fracàs negociador es va donar en l'àmbit de l'OMC a Ginebra. La tercera reunió mundial, el juliol de 2008, tenia com a objectiu dur a bon terme la Ronda de Doha, que deu el seu nom a la reunió de l'OMC mantinguda a Qatar el 2001. Es pretenia redissenyar les injustes normes del comerç mundial establertes el 1994.

64 MORA, Miguel. "La cumbre de los alimentos de Roma cierra con un fracaso". *El País*, 6 de juny de 2008.

65 A <http://www.greenpeace.org/espana/news/reacti-n-de-greenpeace-a-la-re>.

Jerymy Hobbs, director executiu d'Oxfam Internacional, va declarar durant el procés de negociació que un bon acord comercial hauria de retallar els subsidis que distorsionen el mercat, la qual cosa permetria més flexibilitat als països pobres per promoure la seguretat alimentària, els mitjans de vida i el desenvolupament rural, i afrontar els obstacles més grans que frenen el creixement dels països pobres. Però va denunciar que en comptes d'això s'estaven veient ofertes que aferrarien els avantatges dels països rics i incrementarien la vulnerabilitat dels països pobres.⁶⁶

En aquesta Ronda els països de l'anomenat Grup dels 33, bloc en el qual es troben grans potències emergents com l'Índia i la Xina, van presentar la seva proposta: que determinats productes agrícoles tinguessin una clàusula de salvaguarda a l'hora de liberalitzar el comerç i van sol·licitar al seu torn que els països rics desmantellessin les seves polítiques proteccionistes en agricultura. El que pretenia el G33 és que entre un 10% i un 18% dels seus productes agrícoles tinguessin un tracte diferencial que permetés elevar els aranzels a les importacions de forma immediata en cas de produir-se una entrada massiva de productes agrícoles als seus països o en cas que una baixada dràstica dels preus posés en perill els agricultors locals.

Mari Pangestu, ministra de Comerç d'Indonèsia, que va prendre la paraula en nom dels 33, va manifestar en roda de premsa: "Per a molts de nosaltres l'agricultura no es refereix a una àrea del comerç, és el sosteniment vital per a milions de famílies i per això hem de protegir-la. Obrir els mercats per obrir-los no ens serveix, volem obrir mercats perquè això ens ajudi a desenvolupar-nos, però per a això necessitem més flexibilitats que ens ajudin a equilibrar-nos."⁶⁷

66 A <http://www.oxfam.org/es/pressroom/presreleas/2008-07-21/oxfam-considera-mas-urgente-que-nunca-un-tratado-comercial-justo>.

67 A http://www.expansion.com/edicion/exp/economia_y_politica/es/desarrollo/1148273.html.

No obstant això, malgrat la justícia manifesta d'aquestes "exigències", després de les negociacions, el director general de l'OMC, Pascal Lamy, va anunciar que els ministres havien fracassat en l'intent d'arribar a projectes d'acord sobre l'agricultura i els productes industrials. En una conferència de premsa realitzada després de parlar amb els membres, va dir que d'una llista de 20 temes, s'havia assolit la convergència pel que fa a 18, però no havia estat possible salvar les diferències pel que fa al dinovè –el mecanisme de salvaguarda especial per als països en desenvolupament.

Michel Egger, de la Plataforma d'Organitzacions Helvètiques de Desenvolupament, que va assistir a les reunions, va manifestar que no es veu que l'OMC jugui la carta del desenvolupament durable, de les iniciatives d'opcions industrials nacionals des de baix, de la sobirania alimentària, sinó al contrari, s'imposa el concepte fals que liberalitzant-ho tot, tots seran vencedors. Això constata que aquest organisme internacional es mostra fins i tot incoherent amb els Objectius del Mil·lenni definits per les Nacions Unides per reduir a la meitat la misèria al planeta fins al 2015.⁶⁸

Potser el problema de la crisi alimentària ha demostrat els límits del sistema internacional "polític" i que aquest no es troba a l'altura de la realitat econòmica actual. Ara el sistema s'organitza en acords a dues o més bandes, amb un estira i arronsa entre les parts, les quals prenen en consideració els diferents interessos estatals territorials, tot enfrontant-los. A la vegada, la realitat econòmica es decideix de manera "transnacional" sense interessos diferents que facin de contrapès. Davant d'aquesta falta de solucions, diversos autors fins i tot parlen de l'era "postpolítica".

68 EGGER, Michel. "The WTO and the food crisis. Setting the fox to keep the geese?". *Alliance Sud News* 56. Swiss Coalition of Development Organizations. Lausanne, Switzerland, <http://www.alliancesud.ch>, estiu 2008.

Considero que el que ha d'acabar és l'era de la política nacional i internacional exercida d'esquena al dret internacional i en concret d'esquena als drets humans. L'exercici coherent de la política basada en el consens internacional pot dur a un sentit de l'exercici global en les accions dels agents internacionals. Per tant, és imprescindible que aparegui un govern global, o sigui, una "fiscalitat" econòmica i social global i una exigència global dels drets humans perquè de debò la globalització sigui completa i justa. Per aconseguir de manera simultània els objectius d'eficiència i equitat, la globalització política haurà d'arribar al ritme de la globalització econòmica.⁶⁹

En aquest sentit Jernej Pikalo sosté: "Els drets humans tenen el potencial d'esdevenir un codi moral universal per a les accions que s'escapen del control tradicional Estat-sistema. El món multidimensional, liberalitzat i descentralitzat d'avui dia requereix que les institucions mundials promoguin els béns públics globals i el desenvolupament igualitari. Confiant únicament en les fluctuacions dels mecanismes de mercat no se solucionaran els problemes. L'acció política global conjunta i el pensament innovador sí que ho poden aconseguir."⁷⁰

69 MASCARILLA I MIRÓ, Óscar. *Op. cit.*, p. 487.

70 PIKALO, Jernej. "Economic Globalisation, globalist stories of the state, and human rights". A: BENEDEK, W. (ed.); DE FEYTER, K. (ed.); MARRELLA, F. (ed.). *Economic, globalisation and human rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p. 34. Traducció no autoritzada.

4. Obligacions jurídiques. Cap a l'exigibilitat del dret humà a l'alimentació

4.1. Justiciabilitat del dret a l'alimentació

Com hem demostrat durant l'estudi, la política neoliberal de l'actual globalització econòmica està afectant els drets humans, entre altres coses perquè repercuteix en la funció de l'Estat. Però s'ha de tenir en compte que l'efectivitat, la promoció i la protecció de tots els drets humans és, abans de res, responsabilitat de l'Estat.⁷¹ L'exigibilitat dels drets humans és crucial per a la seva efectivitat i la possibilitat d'exigir davant els tribunals de justícia el seu exercici implica reparar la víctima de la violació i assegurar-li una reparació.

El problema de la justiciabilitat dels drets econòmics, socials i culturals, si bé ha estat sempre en la ment dels estudiosos dels drets humans, és ara quan amb la realitat de la mundialització econòmica descontrolada està començant a plantejar-se amb més rigor, ja que s'ha detectat no únicament una manca de progressos en l'efectivitat d'aquests drets, sinó clarament una reculada fins i tot en els països més desenvolupats.

Des de la Conferència Mundial de Drets Humans de 1993 existeix un consens general sobre la idea que tots els drets humans són universals, indivisibles i interdependents i estan relacionats entre si. La comunitat internacional ha de tractar els drets humans en forma global i de manera justa i equitativa, en peu d'igualtat i donant-los, a tots, el mateix pes.⁷² No obstant això, encara avui, en general en referència a la seva efectivitat, el dret a l'alimentació es constitueix com un objectiu de les polítiques –que com hem vist no es realitzen–, però no sembla tenir un caràcter d'obligació de resultat per als estats.

71 Resolució de l'Assemblea General de les Nacions Unides "La globalización y sus consecuencias para el pleno disfrute de todos los derechos humanos" 62/151, 6 de març de 2008.

72 Declaració i Programa d'Acció de Viena a les Nacions Unides. Doc. A/CONF.157/23, 12 de juliol de 1993.

Si s'assumeix l'enfocament de donar a tots els drets humans el mateix pes, el dret a l'alimentació com a dret humà implica una nova dimensió legal: l'Estat no té l'opció de protegir el famolenc, en té l'obligació. La persona passa de la situació de potencial beneficiari de l'acció dels poders públics a la de titular d'un dret que ha de poder reclamar a l'Estat. Considero que si s'avança en la línia de poder accedir als tribunals –nacionals o internacionals– per exigir als poders públics l'efectivitat del dret humà a l'alimentació, aquests poders públics estaran més forçats a exercir un millor govern en la funció política per assegurar la seguretat alimentària a tots els ciutadans. Així, potser algun dia les trobades i cimera mundials no seran fracassos per eliminar la fam.

L'article 2 del PIDESC obliga els estats a adoptar mesures, especialment econòmiques i tècniques, fins al màxim dels recursos de què disposi per assolir progressivament, per tots els mitjans apropiats, inclusivament en particular l'adopció de mesures legislatives, la plena efectivitat dels drets reconeguts.

Si posem en relació l'observació general 3 (1990) del Comitè ja esmentada, que tracta l'índole de les obligacions jurídiques dels estats enunciats en aquest article 2, amb l'observació general 12 (1999), relativa al dret a l'alimentació, que va ser resposta en l'objectiu 7.4 del Pla d'acció de la Cimera Mundial sobre l'Alimentació, el Comitè va clarament en la línia de progressar vers la justiciabilitat quan assenyala que, si bé la plena realització dels drets pertinents pot assolir-se de manera gradual, les mesures tendents a assolir aquest objectiu han d'adoptar-se dintre d'un termini raonablement breu després de l'entrada en vigor del Pacte per als estats interessats. Aquestes mesures han de ser deliberades,

concretes i orientades al més clarament possible cap a la satisfacció de les obligacions reconegudes. El Comitè continua recomanant que entre les mesures que s'haurien de considerar apropiades, a més de les legislatives, hi ha la d'oferir recursos judicials pel que fa a drets que, d'acord amb el sistema jurídic nacional, puguin considerar-se justiciables.⁷³

Coherentment, en l'observació general 12 (1999) el Comitè, en la seva definició del dret a una alimentació adequada, inclou el requisit que existeixi accés físic i econòmic, a cada moment, a l'alimentació adequada o a mitjans per obtenir-la. A més es considera que el contingut bàsic del dret a l'alimentació adequada comprèn la disponibilitat d'aliments en quantitat i qualitat suficients per satisfer les necessitats alimentàries dels individus, sense substàncies nocives, i acceptables per a una cultura determinada. Encara que s'admet que al dret a l'alimentació adequada haurà d'arribar-se progressivament, s'assenyala que els estats tenen l'obligació bàsica d'adoptar les mesures necessàries per garantir, almenys, que tota persona que es trobi sota la seva jurisdicció tingui accés al mínim d'aliments essencials necessaris per no passar fam i que tota persona o grup que sigui víctima d'una violació del dret a una alimentació adequada tingui accés a recursos judicials adequats o a altres recursos apropiats en els plans nacional i internacional. Totes les víctimes d'aquestes violacions tenen dret a una reparació adequada que pot adoptar la forma de restitució, indemnització, compensació o garanties de no-repetició. Els defensors nacionals del poble i les comissions de drets humans han d'ocupar-se de les violacions del dret a l'alimentació.⁷⁴

73 Observació general 3 (1990).
La índole de las obligaciones de los Estados Partes (artículo 11).

74 *Ibid.*

4.2. Protocol davant el Comitè. Un organisme quasijurisdiccional

El Comitè, el 1996, en la seva voluntat d'arribar a la justiciabilitat efectiva dels drets socials, econòmics i culturals, va concloure l'examen d'un projecte de protocol facultatiu del PIDESC en què estableix el dret dels particulars o els grups a presentar denúncies relatives a l'incompliment del Pacte. És un instrument quasijurisdiccional.

El projecte de protocol facultatiu es va elaborar atenent una recomanació de la Conferència Mundial de Drets Humans de 1993 i representa un pas crucial de la comunitat internacional amb els compromisos assumits en la Declaració i el Programa d'Acció de Viena de 1993, relacionats amb el tractament igualitari dels drets humans i la correcció del desequilibri existent entre els drets civils i polítics, i els drets econòmics, socials i culturals. Dotze anys més tard, el 18 de juny de 2008, el Consell de Drets Humans finalment ha adoptat el protocol per presentar comunicacions en cas d'incompliment dels articles que formen les parts II i III del PIDESC. S'hi inclou el dret a l'alimentació.⁷⁵

Considero que el Protocol facultatiu del pacte, una vegada entri en vigor, en la seva aplicació pot tenir un clar impacte positiu sobre la realització dels drets econòmics, socials i culturals. Entre altres coses, donarà suport i enfortirà la jurisprudència referida als drets econòmics, socials i culturals, i enviarà un senyal als tribunals nacionals i altres òrgans pertinents en el sentit que aquest drets, com a drets humans, han de ser sotmesos a l'escrutini judicial.

⁷⁵ El document de les Nacions Unides A/HRC/8/7, de 6 de maig de 2008, recull a part del text del protocol les al·legacions dels diferents estats en la negociació de l'articulat.

4.3. Jurisprudència que dóna protecció al dret a l'alimentació

La justiciabilitat és la facultat d'invocar un dret reconegut normativament davant d'un òrgan judicial o quasi judicial que estigui habilitat per determinar si un dret ha estat violat o no i per decidir sobre les mesures adequades que s'han d'adoptar per reparar el dret conculcat a la víctima. Actualment, la justiciabilitat s'accepta en certs factors que afecten l'alimentació, per exemple, en allò relatiu a la innocuïtat dels aliments.

El Comitè, amb l'observació 3 (1990), convida els jutges i altres membres de la professió lletrada a prestar més atenció a les violacions del dret a l'alimentació en l'exercici de les seves funcions. Aquesta invitació és una crida als juristes en general i als òrgans judicials en particular perquè en l'exercici de les seves funcions prenguin un paper actiu en el reconeixement eficaç d'aquest dret.

Com assenyalava Abramovich⁷⁶ el problema de la justiciabilitat dels drets econòmics, socials i culturals es troba principalment en tres causes principals: en la difícil determinació de la conducta deguda, en l'autorestricció del poder judicial davant de qüestions polítiques i tècniques, i en l'absència de mecanismes processals adequats per a la tutela dels drets socials, ja que la seva violació sol tenir caràcter col·lectiu i les sentències són de difícil execució. Però aquest mateix autor assenyalava que serà la pràctica jurídica la que ens donarà les eines per a l'efectivitat d'aquests drets.

La solució està en avançar en el plantejament de casos judicials perquè gradualment vagin apareixent precedents judicials. La mateixa qüestió es va plantejar

⁷⁶ ABRAMOVICH, Víctor; COURTIS, Christian. *Los derechos sociales como derechos exigibles*. Madrid: Trotta, 2002, p. 207.

en les primeres demandes per delictes contra el medi ambient i ara ningú no dubta de l'efectivitat dels recursos presentats per accions contaminants. En aquest sentit, cal manifestar que la garantia judicial per a la protecció del dret humà a l'alimentació està en un primer pas, ja que encara que escassa, la jurisprudència no és nul·la.

En l'anàlisi jurisprudencial comparada es detecta que la protecció dels drets humans i el seu contingut és una realitat progressiva, ja que els drets humans i els drets fonamentals són construccions històriques, processuals, que experimenten avenços i retrocessos, i que poden coincidir o divergir entre si.⁷⁷ En l'estudi de la jurisprudència existent de reconeixement del dret a l'alimentació com a dret humà es detecten dues vies d'exigibilitat, una via indirecta: el jurista utilitza l'estratègia de protegir un dret *social* a partir de la seva connexió directa amb algun dels drets humans *categoriazats* com a civils i polítics i que ostenten protecció per la via judicial, que mai no ha estat qüestionada. I una via directa: en què el jurista invoca directament el dret a l'alimentació com a dret violat.

a) Casos resolts per la via indirecta

Es planteja la violació del dret a l'alimentació relacionant-lo amb els drets civils que indiscutiblement tenen recurs processal, com el dret a la vida, el dret a la propietat i el dret a no ser sotmès a tractes inhumans o degradants. Es dóna una interpretació àmplia del contingut d'aquests drets "civils", que inclouen elements econòmics i socials indissociables d'aquests i que exigeixen una funció activa de l'Estat com a garant d'aquests drets humans. Aquest va ser el sistema aplicat en la sentència de la Cort Suprema de l'Índia

⁷⁷ APARICIO, Marco; PISARELLO, Gerardo. "Els drets humans i les seves garanties: nocions bàsiques". A: BONET PÉREZ, Jordi (dir.); SÁNCHEZ, Víctor M. (dir.). *Els drets humans al segle XXI: continuïtat i canvis*. Barcelona: Editorial Huygens, 2008, p. 141.

del 31 de gener de 1990 –Shantistar Builders vs. Narayan Khimalal Totame, Civil Appeal No. 2598/1989.⁷⁸ Es va presentar recurs constitucional relacionat amb el dret a la vida, però es dóna un enfocament ampli per determinar el contingut de vida i s'estableix que la protecció efectiva d'aquest dret inclou la protecció de determinats drets socioeconòmics estretament vinculats a la vida, com el dret a un habitatge raonable i el dret a l'alimentació.

Davant la Cort Interamericana de Drets Humans en el cas contra Paraguai de 17 de juny de 2005, presentat per la comunitat indígena Yakye Axa, es va plantejar la denúncia per l'omissió de l'Estat en el seu deure de reconèixer la propietat sobre territori ancestral a les comunitats indígenes.⁷⁹ Es va donar així la protecció d'un poble a l'ús del territori a través del dret a la propietat privada i al seu torn es va invocar que s'havia produït una violació del dret a la vida per la privació de mitjans de subsistència tradicionals. La sentència declara l'obligació estatal d'adoptar mesures positives per satisfer l'estàndard d'una vida digna i al seu torn exigeix el tracte prioritari als indígenes en la seva condició de grup vulnerable.

Un altre cas similar davant el sistema interamericà de protecció de drets humans es va resoldre amistosament el 29 de setembre de 1999. Les comunitats indígenes Enxet-Lamenxay i Kayleyphapopyet, del poble d'Enxet-Sanapaná, van presentar una denúncia davant la Comissió Interamericana de Drets Humans contra Paraguai també per violació al dret a la terra ancestral. Van al·legar que a la zona anglicana del Chaco del Paraguai viuen aproximadament 6.000 indígenes Enxet i van referir que abans de la invasió del seu territori els Enxet vivien principalment de la caça, la pesca i la

78 Red Internacional para los Derechos Económicos, Sociales y Culturales: <http://www.escri-net.org/caselaw>. Shantistar Builders vs. Narayan Khimalal Totame, Civil Appeal No. 2598/1989. Cited as: (1990) 1 SCC 520.

79 Cort Interamericana de Drets Humans: cas "Comunidad Indígena Yakye Axa vs. Paraguay. Fondo Reparaciones y Costas". Sentència 17 de juny de 2005. Sèrie C Núm. 125.

recol·lecció, encara que també hi tenien petits cultius i hi criaven alguns animals domèstics. Aquest cas es va solucionar mitjançant un acord de solució amistosa i l'Estat va lliurar les terres reclamades i els seus títols a les comunitats indígenes.⁸⁰

En el cas espanyol no hi ha protecció directa, però hi ha oberta, al meu entendre, una protecció indirecta. El Tribunal Constitucional, en una sentència dictada el 1985,⁸¹ interpretant la Constitució espanyola de 1978, estableix com tots els poders públics estan sotmesos al deure de protecció dels drets fonamentals:

“És pertinent fer algunes referències a l'àmbit, la significació i la funció dels drets fonamentals en el constitucionalisme del nostre temps inspirat en l'Estat social de dret. En aquest sentit, la doctrina ha posat de manifest –en coherència amb els continguts i les estructures dels ordenaments positius– que els drets fonamentals no inclouen solament drets subjectius de defensa dels individus davant de l'Estat, i garanties institucionals, sinó també deures positius per part d'aquest. Però, a més, els drets fonamentals són els components estructurals bàsics, tant del conjunt de l'ordre jurídic objectiu com de cadascuna de les branques que l'integren, ja que són l'expressió jurídica d'un sistema de valors, que, per decisió del constituent, ha d'informar el conjunt de l'organització jurídica i política (...).

Per tant, de l'obligació de la submissió de tots els poders a la Constitució no solament es dedueix l'obligació negativa de l'Estat de no lesionar l'esfera individual o institucional protegida pels drets fonamentals, sinó també l'obligació positiva de contribuir a l'efectivitat d'aquests drets, i dels valors que representen, tot i que no existeixi una pretensió subjectiva per part del ciutadà (...).

80 Comissió Interamericana de Drets Humans. Informe núm. 90/99. Cas 11.713. “Comunidades indígenas Enxet-Lamenxay y Kayleyphapopyet-Riachito”. Paraguai, 29 de setembre de 1999”.

81 Sentència del Tribunal Constitucional espanyol núm. 53/1985, d'11 d'abril.

El dret a la vida, reconegut i garantit en la seva doble significació física i moral per l'article 15 de la Constitució, és la projecció d'un valor superior de l'ordenament jurídic constitucional –la vida humana– i constitueix el dret fonamental essencial i troncal quan és el supòsit ontològic sense el qual els altres drets no tindrien existència possible. Indissolublement relacionat amb el dret a la vida en la seva dimensió humana es troba el valor jurídic fonamental de la dignitat de la persona, reconegut en l'article 10 com a germen o nucli d'uns drets 'que li són inherents'. La rellevància i la significació superior d'un valor i de l'altre i dels drets que els encarnen es manifesta en la seva col·locació del títol destinat a tractar dels drets i deures fonamentals, i l'article 15 al capdavant del capítol en què es concreten aquests drets, la qual cosa mostra que dintre del sistema constitucional són considerats com el punt d'arrencada, com el *prius* lògic i ontològic per a l'existència i especificació dels altres drets.”

En les nombroses sentències dictades sobre l'alimentació forçosa als presos en vaga de fam, el Constitucional reconeix que el dejuni voluntari suposa un risc per a la vida i per això l'Administració penitenciària està obligada a alimentar els presos que té al seu càrrec.

No obstant això, en la seva qualificació de l'aliment com a inherent a la vida, no hem d'entendre que el Constitucional es limita a la gent a la presó, sinó que s'estén a tots els tutelats per la Constitució. Per tant, es pot defensar que si el dejuni voluntari suposa un risc al dret a la vida, protegit en l'article 15 de la CE, també ho suposa l'involuntari. El mateix Constitucional relaciona el dejuni amb l'article 15 en la seva Sentència núm. 120/1990, de 27 juny: “Com que és indubtable que el dejuni voluntari dut fins a les seves últimes conseqüèn-

cies genera necessàriament, en un moment determinat, perill de mort, l'assistència mèdica obligatòria per evitar aquest perill es manifesta com un mitjà imprescindible necessari per evitar la pèrdua del bé de la vida dels interns, que l'Estat té obligació legal de protegir. Amb el compliment d'aquest deure de l'Estat no es degrada el dret a la integritat física i moral dels reclusos, ja que la restricció que hi constitueix l'assistència mèdica obligatòria es connecta casualment amb la preservació de béns tutelats per la Constitució i, entre aquests, el de la vida que, en la seva dimensió objectiva, és 'un valor superior de l'ordenament jurídic constitucional' i 'supòsit ontològic sense el qual els altres drets no tindrien existència possible' (STC 53/1985).”

En una altra sentència el Constitucional espanyol protegeix el dret a l'alimentació, però en aquest cas opta per la via de relacionar-lo amb el dret a no ser sotmès a tractes inhumans o degradants. Mitjançant la Sentència 140/2007, de 4 de juny de 2007, el Constitucional accepta el recurs d'empara presentat per un ciutadà peruà que demana no ser extraditat al Perú per complir la condemna de presó. El Tribunal en la seva valoració pren en consideració un informe de la Defensoria del Poble peruana, que posa de manifest una situació de general amuntegament i inseguretat en les necessitats bàsiques dels reclusos a la presó de Lurigancho, com la falta d'higiene, i assenyala que l'alimentació és insuficient. Aquestes condicions, segons el Constitucional, violen l'article 15 de la CE i per això admeten l'empara i rebutgen l'extradició del reu.

b) Casos resolts per la via directa

Són una sèrie de casos en què es va plantejar que es vulnerava el dret a l'alimentació perquè a l'afectat se li

denega l'accés a l'ajuda social. En general, en els casos analitzats, l'Estat regula una sèrie de prestacions econòmiques i l'afectat en un primer moment pot iniciar una reclamació administrativa per la denegació de la prestació o bé per la falta de celeritat en la seva resolució, i finalment, si escau, pot arribar a la via judicial.

Curiosament ja l'any 1986, a Califòrnia, tenim un antecedent. En la sentència *Boehm vs. Tribunal Superior de Califòrnia*, el Tribunal estatal va interpretar l'article 17.000 del California Welfare and Institutions Code (Codi d'assistència social i les seves institucions de Califòrnia), basant-se en els principis continguts en l'article 25 de la Declaració Universal de Drets Humans per considerar el que era un estàndard mínim per garantir un nivell de vida adequat que assegurés la salut i el benestar, i especialment l'alimentació, l'assistència mèdica i els serveis socials necessaris.⁸²

El 27 d'octubre de 1995, es va presentar una demanda davant el Tribunal Federal de Suïssa contra el govern del cantó de Berna⁸³ per vulneració del dret a l'alimentació, entre d'altres, a causa de l'omissió de mesures adequades per l'Estat. La Constitució Federal de la Confederació Suïssa disposa en l'article 12 el dret a rebre ajuda en situacions de dificultat. Van interposar la demanda tres ciutadans xecs que residien il·legalment a Suïssa i que van qüestionar la denegació que havien sofert en l'accés a beneficis d'assistència social. Van al·legar violació de drets de ciutadans estrangers a la seguretat social i del dret constitucional a condicions mínimes d'existència que es dedueixen dels drets civils i polítics. El Tribunal en aquest cas va reconèixer el dret a les condicions bàsiques mínimes, inclosa la garantia de totes les necessitats humanes, com l'alimentació, el vestit i l'habitatge per evitar una situació que pot portar

82 MARCUS, David. *Human rights in state courts*, <http://www.opportunityagenda.org>: "Boehm vs. Superior Court" 223 Cal Reprtr 716 (Ct. App. 1986). While an state courts have not typically enforced treaties directly, they have relied on those principles to inform their interpretation of state law. And in its 1986 decision in *Boehm vs. Superior Court*, the Fifth District Court of Appeal relied heavily on international law for guidance in interpreting the state's welfare statute. The plaintiffs here had challenged the county defendant's planned reduction of welfare assistance payments as a violation of the state's welfare statute. The Court of Appeal held that the statute required the county to provide for minimum subsistence and relied on the UDHR to determine what that entailed. The court concluded that "it defies common sense and all notions of human dignity to exclude from minimum subsistence allowances for clothing, transportation, and medical care." The court added that "to leave recipients without minimum medical assistance is inhumane and shocking to the conscience".

83 A Red Internacional para los Derechos Económicos, Sociales y Culturales: <http://www.escr-net.org/caselaw>. V. v. Einwohnergemeinde X. und Regierungsrat des Kantons Bern (BGE/ATF 121 I 367, Swiss Federal Court, de 27 d'octubre de 1995).

les persones a convertir-se en captaires, condició que no pot considerar-se humana.

Un altre assumpte va ser l'interposat davant el Tribunal Contenciós Administratiu de la ciutat de Buenos Aires per María Delia Cerrado i en representació dels seus cinc fills menors d'edat.⁸⁴ La demandant va interposar recurs d'empara a fi que el govern de la ciutat de Buenos Aires li subministrés alimentació digna i necessària per a la subsistència del seu grup familiar a causa que la seva família havia estat exclosa del programa d'aliments "Vale ciudad". El Tribunal va ordenar al secretari de Desenvolupament Social de Buenos Aires que inclogués la demandant i la seva família en el nou programa d'ajuda alimentària amb caràcter provisional, ja que la durada del procés podria causar un perjudici greu o irremparable a la vida o a la salut de les persones o alternativament, i a fi de facilitar l'assegurament dels drets de la demandant d'empara i la seva família, el govern de la ciutat podria optar per lliurar una bossa amb els aliments necessaris per a una adequada alimentació del grup familiar almenys durant una setmana. Aquest lliurament hauria de repetir-se cada setmana durant la vigència de la mesura cautelar.

És significatiu que en aquesta sentència de l'àmbit contenciós i administratiu es consideri la normativa internacional de drets humans en el moment de valorar els fets: "En el que s'exposa aquí cal afegir com a element d'especial rellevància a l'hora de valorar la procedència de concedir la tutela cautelar el fet que es troben en joc drets de persones menors d'edat. Els pactes internacionals esmentats seguidament contenen clàusules específiques que protegeixen la vida i la salut dels infants, vinculats a l'assistència i les cures especials que se'ls han d'assegurar, segons sorgeix

84 "C. M. D. i altres c/ Govern de la ciutat de Buenos Aires s/ d'empara (art. 14 de la Constitució de la ciutat autònoma de Buenos Aires). Jutjat contenciós administratiu i tributari núm. 3 de la ciutat de Buenos Aires d'11 de març de 2003." ("c/" significa "contra" i "s/" significa "sentència").

de l'article VII de la Declaració Americana dels Drets i Deures de l'Home, de l'article 25.2 de la Declaració Universal de Drets Humans, dels articles 4.1 i 19 de la Convenció Americana sobre Drets Humans, de l'article 24.1 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics i de l'article 10.3 del Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals.”

L'última resolució judicial que vull esmentar per considerar-la un greu fet representatiu de la realitat alimentària actual es va dictar el 2 de maig de 2003, quan es va resoldre l'important cas “People's Union for Civil Liberties (PUCL) vs. Union of India & Ors”.⁸⁵ Es va presentar la demanda per violació de l'article 21 sobre el dret a la vida interpretat paral·lelament en els principis rectoris de l'Estat relatius als mitjans de vida i la nutrició establerts en els articles 39a i 47 de la Constitució de l'Índia, que estableixen el deure de l'Estat d'eleva el nivell de nutrició i el nivell de vida i de millorar la salut pública. L'organització PUCL va denunciar que hi havia hagut morts per inanició tot i haver-hi l'existència d'un excés de reserves de cereals, la qual cosa conduïa a una violació del dret a l'alimentació. S'havia descobert que més de 50 milions de tones de cereals alimentaris romanien emmagatzemades sense utilitzar als locals de la Food Corporation of India, mentre el país passava fam, a gran escala, en particular en les zones afectades per la sequera.

La Cort va sostenir que el dret a la vida estava amenaçat. I en un important precedent judicial en matèria de drets econòmics i socials, el tribunal no va dubtar a ordenar que es distribuïssin les existències d'aliments desapropiades. Al seu torn va dictar el mandat al Govern de l'Índia d'implementar programes que havien estat aprovats, com ara un codi de fam, plans d'aliments i programes d'esmorzars escolars.

85 A Red Internacional para los Derechos Económicos, Sociales y Culturales: <http://www.escr-net.org/caselaw>. People's Union for Civil Liberties vs. Union of India & Ors, In the Supreme Court of India, Civil Original Jurisdiction, Writ Petition (Civil) No. 196 of 2001.

CONSEQUÈNCIES I SOLUCIONS URGENTS DE LA VIOLACIÓ DEL DRET HUMÀ A L'ALIMENTACIÓ

D. Conseqüències i solucions urgents de la violació del dret humà a l'alimentació

1. L'assistència alimentària internacional

És manifest que actualment la violació del dret humà a l'alimentació és un fet registrat i denunciat. En el moment actual, no solament s'estan reduint les víctimes d'aquesta violació, sinó que es donen projeccions estadístiques que aniran augmentant, a causa de la pujada del preu –que marca el mercat!– dels aliments i no a causa de la seva escassetesa.

La Carta de les Nacions Unides en l'article 56 obliga a prendre mesures conjuntes o separades, en cooperació amb l'Organització per promoure, entre altres coses, nivells de vida més elevats i el respecte universal als drets humans i a les llibertats fonamentals de tots. I de conformitat amb l'article 1.3 un dels propòsits de les Nacions Unides és realitzar la cooperació internacional en la solució de problemes internacionals de caràcter econòmic, social, cultural o humanitari, i en el desenvolupament i estímul del respecte als drets humans i a les llibertats fonamentals de tots, sense fer distinció per motius de raça, sexe, idioma o religió. En aplicació d'aquest principi es va establir el 1963⁸⁶ el Programa Mundial d'Aliments (PMA). El PMA és l'organització d'ajuda alimentària més gran del món i combat la fam en països en vies de desenvolupament que sofreixen escassetesa greu d'aliments i actua en casos d'emergència.

86 Resolució de l'Assemblea General de les Nacions Unides 1714 (XVI), de 19 de desembre de 1961.

En referència a l'assistència alimentària podem dir que la comunitat internacional no incompleix sistemàticament els seus compromisos, però el que ha de ser una

excepció és la política internacional recurrent per paliar els efectes de la falta d'ètica del comerç internacional en la producció i distribució dels aliments. D'altra banda, s'ha de fer constar que l'assistència alimentària en la seva aplicació actual no té en compte la realitat dels països receptors i és una assistència condicionada que es basa no en la necessitat i el dret del receptor, sinó en la realitat econòmica del país donant i en la seva voluntat política d'ajudar segons qui.

Es requereix una reforma en el sistema d'ajudes, ja que ara aquesta depèn en gran manera de la voluntat i no de l'obligació que tenen els països més desenvolupats. No deixa de ser curiós que els Estats Units utilitzin l'argument de les seves donacions econòmiques a l'assistència alimentària per proclamar el seu compromís amb els famolencs, no obstant això, no consideren l'alimentació com un dret humà exigible i mantenen l'antiga categorització dels drets humans en exigibles o no.

Així ho exposen de manera reiterativa, en votar negativament en solitari, els representants dels Estats Units davant l'Assemblea General de les Nacions Unides en les votacions de les resolucions sobre el dret a l'alimentació.⁸⁷ El senyor Hill, dels Estats Units d'Amèrica, en l'explicació de vot abans de la votació va dir: "Si bé la delegació dels Estats Units està d'acord que la situació alimentària mundial és motiu de considerable preocupació, no pot donar suport al text tal com està redactat. El Govern dels Estats Units ha sostingut sempre que el dret a una alimentació adequada o el dret a no passar fam és un objectiu cap al qual cal avançar gradualment i no dóna lloc a obligacions internacionals ni dilueix la responsabilitat dels governs nacionals envers els seus ciutadans. A la llum d'aquesta posi-

⁸⁷ La Resolució 62/164 és l'última resolució de l'Assemblea General de les Nacions Unides sobre el dret a l'alimentació. Va ser aprovada el 13 de març de 2008 amb 186 vots a favor, una abstenció de la República Popular de Corea i un vot en contra dels Estats Units d'Amèrica.

ció de llarga data, l'actual projecte de resolució, com molts altres d'anteriors, conté moltes disposicions objectables, incloses descripcions textuais inexactes del dret subjacent. En la seva condició de principal donant d'ajuda alimentària humanitària, els Estats Units han demostrat amb les seves pròpies accions la seva profunda dedicació a la causa de promoure la seguretat alimentària".⁸⁸ Sobren comentaris.

88 ORGANITZACIÓ DE LES NACIONS
UNIDES. Doc. A/C.3/62/SR.52,
14 de febrer de 2008.

2. Refugiats de la fam

La realitat és que actualment els milions de víctimes d'aquesta massiva violació dels drets humans necessiten atenció immediata. Anteriorment, ja hem parlat de l'assistència alimentària conjuntural als països famolencs, però s'ha d'assenyalar que la fam està empenyent a la fugida un gran nombre de persones de les zones afectades. Cal distingir els emigrants que marxen dels seus països a la recerca de millors oportunitats –la regulació dels quals és necessària, encara que s'ha d'afirmar que en més d'un cas està vulnerant els drets humans– de les persones que pròpiament caldria denominar “els refugiats de la fam”, persones que per un autèntic estat de necessitat incompleixen la normativa de fronteres.

Les dades estadístiques per països permeten poder diferenciar clarament ambdues categories de migrants segons la realitat socioeconòmica del seu lloc de procedència. Les persones que fugen de la fam són les que més pateixen la incoherència de la política dels estats. I tal com sosté el relator de les Nacions Unides per al dret humà a l'alimentació, per ser coherents els estats han d'estendre la seva protecció jurídica a les persones que fugen de la fam i de les greus violacions del seu dret a l'alimentació i per això aquest relator proposa la creació d'un nou instrument jurídic que els reconegui com a *refugiats de la fam* i els concedeixi, com a mínim, el dret a la no-devolució amb protecció temporal, de manera que no se'ls envii altra vegada a un país on la fam posa en perill la seva vida.⁸⁹

Aquesta necessitat de reforçar la protecció dels pobles obligats a abandonar les seves famílies i les seves terres a causa de la fam està reconeguda fins i

⁸⁹ ZIEGLER, Jean. *Informe del relator especial sobre el dret a la alimentació*. Organització de les Nacions Unides. Doc. A/HRC/7/5, 10 de gener de 2008, p. 26.

tot per l'Assemblea General de les Nacions Unides en la seva resolució sobre el dret a l'alimentació, en què reconeix la necessitat d'enfortir el compromís nacional i l'assistència internacional als països afectats que la sol·licitin, a fi de realitzar i protegir millor el dret a l'alimentació. En particular, demana la necessitat de crear mecanismes nacionals de protecció per a les persones obligades a abandonar les seves llars i terres quan la fam, els desastres naturals o causats per l'home afecten el gaudi del dret a l'alimentació.⁹⁰

90 Resolució de l'Assemblea General de les Nacions Unides 62/164, de 13 de març de 2008.

CONCLUSIONS

L'alimentació és imprescindible per a la supervivència de l'ésser humà i, per tant, és consubstancial a la idea de vida. Aquesta realitat ha de ser reconeguda internacionalment com a dret humà. L'objecte d'aquest estudi és exposar les implicacions que aquest reconeixement ha de suposar en les accions polítiques, jurídiques i econòmiques dels estats.

La fam actualment és, juntament amb altres aspectes o dimensions, un problema jurídic, un problema de justícia. L'organització d'un nou ordre polític i normatiu global que permeti i exigeixi l'aplicació efectiva del dret a l'alimentació és l'únic instrument que la comunitat internacional té per eradicar la fam. L'ordre alimentari és la forma com s'estructura la societat per fer arribar els aliments als individus. Els elements que afecten l'ordre actual i la dificultat que té bona part de la població per accedir-hi són, per una banda, la vinculació dels aliments i el sistema de mercat, i per l'altra, els problemes mediambientals que afecten la producció dels aliments.

Pel que fa a les relacions de mercat microeconòmiques, les que impliquen l'accés final de la persona als productes alimentaris, es donen diferències importants entre els països desenvolupats i els subdesenvolupats, malgrat que en tots aquests països qui té diners menja i qui no en té, no menja. En els països rics sorgeixen problemes referits a la relació entre publicitat, distribució, producció, preus i qualitat que els estats "intenten" controlar d'alguna manera. En els països pobres el problema és més greu: és el d'inseguretat en la producció i la distribució adequada dels aliments, així com el de la manca de control dels preus de mercat a causa de la debilitat del poder públic. Quant a les relacions macroeconòmiques de producció i distri-

bució d'aliments que sorgeixen entre els estats i entre aquests i les empreses transnacionals, el sentit de bé públic de l'alimentació es difumina, encara que curiosament aquesta realitat macroeconòmica repercuteix directament en la microeconomia.

En referència a l'alimentació i al medi ambient, els factors ambientals que incideixen en la seguretat alimentària són: l'augment de la població, el problema del canvi climàtic, els biocombustibles i el problema de la biodiversitat. És evident que la desertificació i la sequera, conseqüència del canvi climàtic, estan afectant la capacitat de producció alimentària dels països, sobretot de l'Àfrica. Però, al seu torn, l'agricultura, l'acció perllongada de l'activitat agrària intensiva, contribueix a augmentar la variabilitat i el canvi climàtic mitjançant l'emissió de gasos d'efecte d'hivernacle, el trastorn dels cicles naturals de molts elements, el descens de la biodiversitat i la contaminació de les aigües per mitjà de la degradació de les terres i la desforestació.

Els biocombustibles s'han presentat com a part de la solució, no obstant això, hi ha autors que en qüestionen el rendiment energètic i assenyalen que a l'escenari bioenergètic actual la producció de biodièsel és cara perquè és ineficient. El que sí que ha quedat clar és que per al mercat la producció de biocombustibles és rendible. Això s'ha vist clarament amb la rapidesa de reacció que té, ja que davant les turbulències financeres i la crisi immobiliària el capital d'inversió s'ha dirigit a l'especulació amb els aliments. Finalment, la biodiversitat, inclosa la cultural i la gastronòmica, patrimoni que s'ha de protegir, s'està malmetent amb la producció massiva per a l'exportació i amb l'ús dels organismes modificats genèticament –els transgènics–, que faciliten que el mercat desemboqui en una

unificació universal de productes i gustos alimentaris. Així doncs, l'alimentació és una realitat que presenta un caràcter multifactorial, ja que inclou conceptes i fets de caràcter jurídic, econòmic, polític, sanitari i cultural. És imprescindible la intervenció dels poders públics en cadascun d'aquests àmbits per garantir aliments sans i segurs per a tota la humanitat.

El mercat i el desenvolupament no són un objectiu en si mateixos si no han de ser mitjans per arribar al benestar a un nombre més alt de persones. El reconeixement de l'alimentació com a dret humà l'estableixen l'article 25 de la Declaració Universal dels Drets Humans i l'article 11 del Pacte de Drets Econòmics, Socials i Culturals. Aquest reconeixement comporta obligacions polítiques i jurídiques als estats, és a dir, l'Estat és el garant i el responsable de garantir per tots els mitjans possibles l'efectivitat del dret humà a l'alimentació. Això suposa que l'Estat, amb les seves polítiques internes i internacionals, ha de ser coherent en la seva acció de bon govern i no conculcar el dret a l'alimentació de cap ésser humà.

La fam en el món és, per tant, una violació generalitzada d'un dret humà els responsables de la qual són, en primera instància, els estats i, en segona, la comunitat internacional. Les víctimes de la violació del dret a l'alimentació tenen dret a ser reconegudes com a tals i a ser ateses i compensades per aquest motiu. L'exigència d'efectivitat del dret humà en l'alimentació és un problema jurídic. La normativa internacional ja reconeix aquest dret, per tant, no existeixen obstacles jurídics per a la plena aplicació d'aquest dret.

La garantia final de l'exercici dels drets socials, entre aquests el dret a l'alimentació, s'ha de manifestar amb

recursos jurisdiccionals que permetin la reparació a les víctimes. A través d'aquesta exigència judicial es pot arribar a forçar l'Estat, garant i responsable de realitzar aquest dret, a organitzar-se en la comunitat internacional i, mitjançant el dret internacional, recuperar la sobirania alimentària cedida en gran part a entitats supraestatals de caràcter neoliberal, al mercat i als seus agents. La comunitat internacional té el repte i l'obligació d'organitzar-se per arribar a una política global i reaccionar davant la globalització econòmica regida únicament pel valor del mercat que obvia els drets humans. S'ha d'acabar l'era de la política nacional i internacional exercida d'esquena al dret internacional i, en concret, d'esquena als drets humans.

BIBLIOGRAFIA DE REFERÈNCIA

ABELLÁN HONRUBIA, Victoria (dir.); BONET PÉREZ, Jordi (dir.). *La incidencia de la mundialización en la formación y aplicación del derecho internacional público*. Barcelona: Ed. Bosch, 2008.

ABRAMOVICH, Víctor; COURTIS, Christian. *Los derechos sociales como derechos exigibles*. Madrid: Editorial Trotta, 2002.

ACCIÓN CONTRA EL HAMBRE. “Alimentos encarecidos: ricos y pobres en el mismo barco”, <http://www.accioncontraelhambre.org>

ALTIERI, Miguel Ángel. “Biotecnología agrícola: mitos, riesgos ambientales y alternativas”. *Ecología Política*, núm. 21, 2001, p. 15.

BENEDEK, W. (ed.); DE FEYTER, K. (ed.); MARRELLA, F. (ed.). *Economic, globalisation and human rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

BONET PÉREZ, Jordi (dir.); SÁNCHEZ SÁNCHEZ, Víctor M. (dir.). *Els drets humans al segle XXI: continuïtat i canvis*. Barcelona: Editorial Huygens, 2008.

CAMPS, Manuel; MARCOS, Francisco. *Los biocombustibles*. Madrid: Ediciones Mundi-Prensa, 2001.

CONILL SANCHO, Jesús. *Horizontes de economía ética*. Madrid: Ed. Tecnos, 2006.

DÍAZ MÉNDEZ, Cecilia; GÓMEZ BENITO, Cristóbal (coord.). *Alimentació, consum i salut*. Barcelona: Fundació “la Caixa”, Col·lecció Estudis Socials, núm. 24, 2008.

EGGER, Michel. “The WTO and the food crisis. Setting the fox to keep the geese?”. *Alliance Sud News 56*. Swiss Coalition of Development Organizations. Lausanne, Switzerland, <http://www.alliancesud.ch>, estiu 2008.

EIDE, Absjorn. *El derecho a una alimentación adecuada como derecho humano*. Nova York: Sèrie d'Estudis 1. Drets Humans. Nacions Unides, 1989.

FERNÁNDEZ PONS, Xavier. *La OMC y el derecho internacional*. Barcelona: Ed. Marcial Pons, 2006.

GARCÍA OLMEDO, Francisco. "A favor y en contra de los biocombustibles". *Revista de Occidente* [Madrid], núm. 313, 2007.

GARCÍA OLMEDO, Francisco; RODRÍGUEZ PALENZUELA, Pablo. "Hambre y pobreza: mitos y cifras". *Revista de Libros* [Madrid], núm. 83, 2003.

JACKSON, Gabriel. "Sobre la moral y el mercado". *El País*, 13 de juliol de 2008.

LONGUÉ, Olivier. *Alimentos encarecidos: ricos y pobres en el mismo barco*, 2008.
[<http://www.accioncontraelhambre.org>]

MARTÍN ORTEGA, Olga. *Empresas transnacionales y derechos humanos en derecho internacional*. Barcelona: J. M. Bosch Editor, SA, 2008.

MARTÍNEZ ROLLAND, Miguel Ángel. "Las subidas de los precios de los alimentos y las materias primas: la importancia de los factores financieros y monetarios". *ARI*. Real Instituto Elcano, núm. 72/2008.

MASCARILLA I MIRÓ, Óscar. "El trilema económico y político-social de la globalización". *Comercio Exterior*, vol. 55, núm. 6 (juny de 2005).

MORA, Miguel. "La crisis alimentaria: Un planeta de famélicos y obesos. La cumbre de la FAO intenta mitigar los desequilibrios en la nutrición". *El País*, 3 de juny de 2008.

MORA, Miguel. "La cumbre de los alimentos de Roma cierra con un fracaso". *El País*, 6 de juny de 2008.

NAPOLEONI, Loretta. “Comida hay, pero a precio de petróleo”. *El País*, 22 de maig de 2008.

SALA MARTÍ, Xavier. “El problema es la intervención”. *La Vanguardia*, 17 de maig de 2008.

SEN, Amartya K. *Bienestar, justicia y mercado*. Barcelona: Paidós ICE-UAB, 1998.

SEN, Amartya K. *Identidad y violencia. La ilusión del destino*. Madrid: Katz editores, 2007.

SOMSEN, Han (ed.). *The regulatory Challenge of Biotechnology. Human Genetics, food and patent*. Regne Unit: Edward Elgar, 2007.

ZIEGLER, Jean. *La fam al món explicada al meu fill*. Barcelona: Editorial Empúries, 2004.

ZIEGLER, Jean. *Los nuevos amos del mundo y aquellos que se les resisten*. Barcelona: Ediciones Destino, 2003.

Documentació d'organitzacions internacionals

BANC MUNDIAL. *Informe sobre el desarrollo mundial 2008. Agricultura para el desarrollo*. Washington DC, 2007.

COMITÈ D'AGRICULTURA DE LA FAO. *Variabilidad y cambio del clima: un desafío para la producción agrícola sostenible*. Roma: FAO, Doc. COAG/01/5, 2001.

COMISSIÓ INTERNACIONAL SOBRE INTERVENCIÓ I SOBIRANIA DELS ESTATS. *La responsabilidad de proteger*, 2001, a <http://www.iciss.ca/pdf/Spanish-report.pdf>. Aquest informe va ser elaborat a sol·licitud del secretari general de les Nacions Unides, Kofi Annan, en pro de l'elaboració d'una estratègia més coherent i fiable de resposta a les crisis humanitàries.

Declaración del foro de la Sociedad civil ante la XII UNCTAD. Conferència de les Nacions Unides sobre Comerç i Desenvolupament (UNCTAD). Doc. TD/437, 21 d'abril de 2008.

Declaración de la reunión ministerial de los países menos adelantados a la XII UNCTAD. Conferència de les Nacions Unides sobre Comerç i Desenvolupament (UNCTAD). Doc. TD/434, 19 d'abril de 2008.

FAO. *Cuestiones éticas en los sectores de la alimentación y la agricultura*. Roma, 2001.

ORGANITZACIÓ DE LES NACIONS UNIDES. *Informe de la conferencia internacional de los derechos humanos de Viena 1993*, Doc. A/CONF. 157/23, 12 de juliol de 1993.

ORGANITZACIÓ DE LES NACIONS UNIDES. *Los principios de Limburgo relativos a la aplicación del Pacto internacional de derechos económicos sociales y culturales*, Doc. E/C.12/2000/13, 2 d'octubre de 2000.

ORGANITZACIÓ DE LES NACIONS UNIDES. Observación General número 12 (1999) del Comité de Derechos Económicos Sociales y Culturales, Doc. HRI/GEN/1/Rev.7, 12 de maig de 2004.

ORGANITZACIÓ DE LES NACIONS UNIDES: Doc. A/C.3/62/SR.52, 14 de febrer de 2008.

ORGANITZACIÓ MUNDIAL DEL COMERÇ. *Conferència internacional sobre les preocupacions no comercials en l'agricultura*. Noruega, Doc. G/AG/NG/W/36/Rev.1, 2000, p. 45.

ORGANITZACIÓ PER A LA COOPERACIÓ I EL DESENVOLUPAMENT ECONÒMICS. *Biofuel Support Policies: An Economic Assessment*, París, 2008.

ORGANITZACIÓ PER A LA COOPERACIÓ I EL DESENVOLUPAMENT ECONÒMICS; FAO. *Agricultural Outlook 2008-2017*, París, 2008.

ZIEGLER, Jean. *Informe sobre el derecho a la alimentación*. Organització de les Nacions Unides. Doc. ONU. E/CN.4/2001/53, 7 de febrer de 2001.

ZIEGLER, Jean. *Informe del relator especial sobre el derecho a la alimentación*. Organització de les Nacions Unides. Doc. ONU. A/HRC/7/5, 10 de gener de 2008.

RESUMEN

La alimentación es imprescindible para la supervivencia del ser humano y, por lo tanto, es consustancial a la idea de vida. Esta realidad debe ser reconocida internacionalmente como derecho humano. El objeto de este estudio es exponer las implicaciones que este reconocimiento debe suponer en las acciones políticas, jurídicas y económicas de los Estados.

El hambre actualmente es, junto con otros aspectos o dimensiones, un problema jurídico, un problema de justicia. La organización de un nuevo orden político y normativo global que permita y exija la aplicación efectiva del derecho a la alimentación es el único instrumento que la comunidad internacional tiene para erradicar el hambre. El orden alimentario es la forma como se estructura la sociedad para hacer llegar los alimentos a los individuos. Los elementos que afectan al orden actual y la dificultad que tiene la mayor parte de la población para acceder a ellos son, por una parte, la vinculación de los alimentos y el sistema de mercado y, por otra, los problemas medioambientales que afectan a la producción de los alimentos.

Con respecto a las relaciones de mercado microeconómicas, las que implican el acceso final de la persona a los productos alimentarios, se dan diferencias importantes entre los países desarrollados y los subdesarrollados, aunque en todos estos países quien tiene dinero come y quien no tiene, no come. En los países ricos surgen problemas referidos a la relación entre publicidad, distribución, producción, precios y calidad que los estados “intentan” controlar de algún modo. En los países pobres el problema es más grave: es el de inseguridad en la producción y la distribución adecuada de los alimentos, así como el de la falta de control de los precios de mercado a causa de la de-

bilidad del poder público. En cuanto a las relaciones macroeconómicas de producción y distribución de alimentos que surgen entre los estados y entre estos y las empresas transnacionales, el sentido de bien público de la alimentación se difumina, aunque curiosamente esta realidad macroeconómica repercute directamente en la microeconomía.

En referencia a la alimentación y al medio ambiente, los factores ambientales que inciden en la seguridad alimentaria son: el aumento de la población, el problema del cambio climático, los biocombustibles y el problema de la biodiversidad. Es evidente que la desertificación y la sequía, consecuencia del cambio climático, están afectando a la capacidad de producción alimentaria de los países, sobre todo de África. Pero, a su vez, la agricultura, la acción prolongada de la actividad agraria intensiva, contribuye a aumentar la variabilidad y el cambio climático mediante la emisión de gases de efecto invernadero, el trastorno de los ciclos naturales de muchos elementos, el descenso de la biodiversidad y la contaminación del agua por medio de la degradación de los suelos y la deforestación.

Los biocombustibles se han presentado como parte de la solución. No obstante, hay autores que cuestionan su rendimiento energético y señalan que en el escenario bioenergético actual la producción de biodiésel es cara por ineficiente. Lo que sí ha quedado claro es que, para el mercado, la producción de biocombustibles es rentable. Esto se ha visto claramente con la rapidez de reacción que tiene, ya que ante las turbulencias financieras y la crisis inmobiliaria el capital de inversión se ha dirigido a la especulación con los alimentos. Finalmente, la biodiversidad, incluida la cultural y la gastronómica, patrimonio que hay que proteger,

se está degradando con la producción masiva para la exportación y con el uso de los organismos genéticamente modificados –los transgénicos–, que facilitan que el mercado desemboque en una unificación universal de productos y gustos alimentarios. Así pues, la alimentación es una realidad que presenta un carácter multifactorial, ya que incluye conceptos y hechos de carácter jurídico, económico, político, sanitario y cultural. Es imprescindible la intervención de los poderes públicos en cada uno de estos ámbitos para garantizar alimentos sanos y seguros para toda la humanidad.

El mercado y el desarrollo no son un objetivo en sí mismos si no se emplean como medios para que un mayor número de personas alcance el bienestar. El reconocimiento de la alimentación como derecho humano lo establecen el artículo 25 de la Declaración Universal de los Derechos Humanos y el artículo 11 del Pacto de Derechos Económicos, Sociales y Culturales. Este reconocimiento comporta obligaciones políticas y jurídicas para los estados, es decir, el Estado es el garante y el responsable de garantizar por todos los medios posibles la efectividad del derecho humano a la alimentación. Esto supone que el Estado, con sus políticas internas e internacionales, debe ser coherente en su acción de buen gobierno y no conculcar el derecho a la alimentación de ningún ser humano.

El hambre en el mundo es, por lo tanto, una violación generalizada de un derecho humano cuyos responsables son, en primera instancia, los estados y, en segunda, la comunidad internacional. Las víctimas de la violación del derecho a la alimentación tienen derecho a ser reconocidas como tales y a ser atendidas y compensadas por este motivo. La exigencia de efectividad del derecho humano en la alimentación es un problema

jurídico. La normativa internacional ya reconoce este derecho, por lo tanto, no existen obstáculos jurídicos para la plena aplicación de este derecho.

La garantía final del ejercicio de los derechos sociales, entre ellos el derecho a la alimentación, debe manifestarse con recursos jurisdiccionales que permitan la reparación a las víctimas. A través de esta exigencia judicial se puede llegar a forzar al Estado, garante y responsable de realizar este derecho, a organizarse en la comunidad internacional y, mediante el derecho internacional, recuperar la soberanía alimentaria cedida en gran parte a entidades supraestatales de carácter neoliberal, al mercado y a sus agentes. La comunidad internacional tiene el reto y la obligación de organizarse para llegar a una política global y reaccionar ante la globalización económica regida únicamente por el valor del mercado que obvia los derechos humanos. Hay que poner fin a la era de la política nacional e internacional ejercida de espaldas al derecho internacional y, en concreto, de espaldas a los derechos humanos.

SUMMARY

Food is essential to the survival of the human being and is, therefore, intrinsically linked to the idea of life. It must be internationally recognised as a human right. The aim of this study is to set out the effects that this recognition must have on the political, legal and economic activities of states.

Hunger today is, alongside other aspects or dimensions, a legal problem: a problem of the law. Organising a new global political and legislative order permitting and demanding the effective application of the right to food is the only tool that the international community has for eradicating hunger. The food supply system is how society makes food reach individuals. The elements affecting the current system and the difficulty that a large part of the population has in accessing it are, firstly, the linking of food to the market and, secondly, the environmental problems affecting food production.

As regards the microeconomic market relationships involving people's eventual access to foodstuffs, significant differences emerge between developed and underdeveloped countries, even though in all these countries those with money eat and those without do not. In rich countries, problems emerge as regards the relationship between advertising, distribution, production, prices and quality that the states "try" to control in some way. In poor countries the problem is more serious: a lack of certainty in the adequate production and distribution of food, as well as a lack of controls on market prices because of the weakness of public authority. As far as the macroeconomic food production and distribution relationships that emerge between states, and between these states and multinational companies, are concerned, this sense of food as a

public good dissipates, although oddly enough this macroeconomic reality has direct repercussions on microeconomics.

As regards food and the environment, the environmental factors that have an effect on food security are: population increase, the problem of climate change, biofuels and the problem of biodiversity. It is apparent that desertification and drought – consequences of climate change – are affecting countries' food production capacities, especially in Africa. In turn, however, agriculture – the long-term undertaking of intensive agrarian activity – contributes to increasing climate variability and change by emitting greenhouse gases, disrupting complex natural cycles, diminishing biodiversity and causing water pollution through land degradation and deforestation.

Biofuels have been presented as part of the solution. However, some scientists question their energy output and point out that currently biodiesel production actually works out expensive because of its inefficiency. What has become clear is that biodiesel production is profitable for the market. This is clearly demonstrated by the speed of its reaction: when faced with financial turbulence and the property crisis, capital has been directed towards speculation on food. Finally, biodiversity – including cultural and gastronomic, which constitute a heritage that must be preserved – is being damaged through massive production for export and the use of genetically modified organisms, contributing to the eventual universal homogenisation of food products and preferences. Therefore, food is a multifaceted issue, since it includes legal, economic, political, health and cultural issues. The intervention of public authorities in each of these areas to guarantee healthy and

secure food for all humanity is essential.

The market and development are not a goal in themselves if they do not have to be means to bring wellbeing to a greater number of people. The recognition of food as a human right is established by Article 25 of the Universal Declaration of Human Rights and Article 11 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. This recognition gives states political and legal obligations; in other words, the state is the guarantor of the human right to food and is responsible for guaranteeing it through whatever means it can. That means that the internal and international policies of the state must be consistent; it must practice good governance, and not prejudice the right of any human to food.

Hunger in the world is, therefore, a generalised violation of a human right. Those responsible for this are, firstly, states and, secondly, the international community. The victims of the violation of the right to food have a right to be recognised as such and to be cared for and compensated because of it. The requirement for the human right to food to be effective is a legal problem. International legislation already recognises this right; therefore there is no legal obstacle to its full application.

The eventual guarantee of the exercise of society's rights – amongst which is the right to food – must be backed up with the legal resources to allow the victims to be compensated. This legal requirement can be used to force the state – which is the guarantor of this right – to make it a reality, organise itself within the international community and, using international law, recover its sovereignty of food issues, which have been in large measure ceded to neoliberal international organisations,

the market and its agents. The international community has the challenge and the obligation of organising itself to come up with a global policy and react to economic globalisation regulated solely by market values at the expense of human rights. The era of national and international policy turning its back on international law and, specifically, human rights must end.

ISBN 978-84-393-7986-7

El treball exposa el reconeixement de l'alimentació com un dret humà emergent i les implicacions jurídiques i econòmiques a què han de fer front els estats davant aquesta qüestió. Emfatitza la seva dimensió jurídica i expressa que és essencial un nou ordre polític i econòmic global per assumir aquest nou repte.

L'autora reflexiona sobre la dialèctica que es produeix entre l'ordre alimentari actual, el sistema de mercat i el medi ambient, és a dir, per què aquests factors dificulten una distribució justa, equitativa i eficient dels aliments. Qüestiona la figura de l'Estat a l'hora de reconèixer aquest dret i aposta perquè esdevingui com a garant i responsable d'assegurar per tots els mitjans possibles l'efectivitat del dret humà a l'alimentació.

Destaca, a més, que la comunitat internacional té el repte i l'obligació d'organitzar-se per arribar a una política global i reaccionar davant una globalització econòmica regida únicament pel valor del mercat que deixa de banda la promoció dels drets humans. Per arribar a aquest objectiu ha d'acabar l'era de la política nacional i internacional exercida d'esquena al dret internacional i als drets humans en general.

Generalitat de Catalunya
Departament d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació
**Oficina de Promoció de la Pau
i dels Drets Humans**